

USAID
DEL PUEBLO DE LOS ESTADOS
UNIDOS DE AMÉRICA

**LEER Y
APRENDER**

Tumel Taq'un Xnaq'tzanjtz

AQ'UNTL TU'N TCH'IY
XNAQ'TZB'IL TE
MAM YOL

Mam yol • Tniky'aj Xnaq'tzb'il

Coordinación técnica: **Sophia Maldonado y Justo Magzul**
Diseño general: **Rosa Ana Villatoro y Edna Lucrecia Escobar**
Edición: **Justo Magzul**
Autoría: **Amilcar Joaquín Coronado**
Diagramación: **Omar Hurtado Álvarez**
Revisión de enfoque de género: **Cristina Molina**

Participantes en el proceso de validación: Comunidad Lingüística Mam, Dirección General de Educación Bilingüe e Intercultural -DIGEBI-

Aval de la comunidad lingüística Mam en trámite

Este material ha sido elaborado gracias al apoyo del Pueblo de los Estados Unidos de América a través de la Agencia de los Estados Unidos de América para el Desarrollo Internacional (USAID, por sus siglas en inglés).

El contenido de este documento es responsabilidad exclusiva de los autores y el mismo no necesariamente refleja la perspectiva de USAID ni del Gobierno de los Estados Unidos de América.

© Agencia de los Estados Unidos de América para el Desarrollo Internacional (USAID).

Este libro está disponible en acceso abierto bajo la licencia AtribuciónNoComercial-SinDerivar 4.0 Internacional (CC BY-NC-ND 4.0); es decir, se permite la redistribución, siempre y cuando se reconozca la autoría, no se modifique y no se use comercialmente. <https://creativecommons.org/licenses/>.

Guatemala. 2018

Nota. La utilización de un lenguaje que no discrimine ni contenga sesgo de género es parte de las preocupaciones del proyecto USAID Leer y Aprender. En este documento se ha optado por usar el masculino genérico clásico, entendiendo que este incluye siempre a hombres y mujeres; niños y niñas.

TUMEL TAQ'UN XNAQ'TZANJTZ

TNIKY'AJ XNAQ'TZB'IL

CHIKY'B'ILTE

Aju txuxnaq'tz lu' b'inchan kye xnaq'tzanjtz nchi xnaq'tzan kyib' toj tniky'aj kyxnaq'tzb'il te aq'untl tu'n tch'iy b'a'nxnaq'tz toj Mam Yol. A tajb'il tu'n tch'iy b'a'nxnaq'tz ti'j tu'janjtz ex ttz'ib'anjtz kyu'n xjal nchi xnaq'tzan kyib' toj Majaxnaq'tzb'il tu'n tel b'yan kyxnaq'tzb'il xjal nchi aq'unan toj temb'il ja nyolajtza kab'e yol kyxol anq'ib'il toj Che'w Tx'otx' toj tnam te Paxil.

A aq'untl tu'n tch'iy b'a'nxnaq'tz toj Mam Yol at oxe tnej: Tqeb'il kyxnaq'tzb'il, toj tniky'aj xnaq'tzb'il ex twi'pin xnaq'tzb'il: Teyelex te junjun tuk'il junjun tnej nimqe twitzju tnejil. Aju txuxnaq'tz te tniky'aj xnaq'tzb'il b'inchan kye xjal a b'a'n chi yolin toj Mam Yol, noq aju mya' nim kyojtzqib'il ti'j tu'janjtz ex ttz'ib'anjtz Mam Yol.

Aju txuxnaq'tz te tniky'aj xnaq'tzb'il a tajb'il tu'n tb'ant kyu'n xnaq'tzanjtz qe' b'a'nxnaq'tz lu:

1. N-el tniky' ex nxi' tb'inchan tqanil tz'ib'an tten toj Mam yol.
2. N-ojqelin u'jin kyi'j yol, piyyol, txolyol ex puqyol toj Mam Yol.
3. N-el tniky' ti'j tz'ib'an tqanil noq yolin ex q'ol tqanil toj Mam Yol, nkub' taq'pun taq'unanjtz tu'n tel tniky' ti'j u'jin ex noq yolin, tu'n tpon ti'j ex tu'n tyolin ti'j.
4. Ntz'ib'an txolyol ex mu'x puqyol ex n-ajb'en tumel ttz'ib'anjtz Mam Yol tu'n.
5. Nchi ajb'en ak'aj yol tu'n ex qe' nim kyxilen yol toj Mam Yol kyoj kykab'el tumel: yolin ex tz'ib'an.

Aju ttxolil taq'un xnaq'tzanjtz te tniky'aj xnaq'tzb'il iqin tu'n u'jb'il nim tz'ib'an toj Mam Yol ti'j ila' wiq b'ixaq'tz nim kyajb'en ti'j ch'uqxjal, anq'ib'il ex ojtzqib'il. A tajb'il u'j lu tu'n aju xnaq'tzanjtz tu'n tten txqanx tu'jb'il tz'ib'an tten tu'n tb'ant tch'iy tajlal tyol ex tu'n tb'ant tch'iy tumel tu'janjtz ex ttz'ib'anjtz, ex tuk'il tkyaqil aq'untl tu'n tb'ant tch'iy b'a'nxnaq'tz toj Mam Yol: b'il, yolil, u'jil ex tz'ib'il.

Nuk'b'ente txuxnaq'tz

Aju txuxnaq'tz lu at kab'kal xnaq'wi' toj ex nuk'un ta'ya te jwe' tnej xnaq'tzb'il. Toj junjun tnej xnaq'tzb'il at kyaje b'ixnaq'tz toj. Te junjun b'ixnaq'tz at jun xnaq'wi' te jaqb'il xnaq'tzb'il ex at jun xnaq'wi' tz'aqsil xnaq'tzab'il.

Aju nuk'b'ente junjun tnej xnaq'tzb'il at nim aq'untl toj ex amb'il tu'n tb'ant xnaq'tzb'il ti'j **yolin, ti'n tajlal yol, tu'janjtz ex ttz'ib'anjtz**. Toj junjun xnaq'wi' ate' aq'untl tu'n tb'an tu'n junjun xnaq'tzanjtz ex at jun amb'il tu'n tkub' tka'yin taq'un tu'n tb'ant xnaq'tzb'il te mojb'il kyib'. Toj kyajkyajchaq xnaq'wi' at jun mutz'ib'u'j aq'untl iqin tu'n, a tajb'en te xnaq'tzanjtz tu'n tkub' tka'yin, tu'n tkub' t-xnaq'tzan qe' b'ixnaq'tz. Junjun xnaq'wi' nkub' b'inchan jun aq'untl te b'ajsb'il mo jupb'l, tu'n tb'ant tu'n xnaq'tzanjtz kyaqil tumel taq'unanjtz t-xnaq'tzb'il.

TUMEL TAQ'UN XNAQ'TZANJTZ

TNIKY'AJ XNAQ'TZB'IL

K'UTOJ

Tnejil Tnej

JAXJAL EX KOJB'IL

1. Jaxjal	9
2. Njaxjala.....	12
3. Kojb'il.....	14
4. Nkojb'ila	17
Mutz'ib'u'j aq'untl	19
5. Na'b'il	23
6. Nna'b'ila	26
7. Xjal nim kyoklen	28
8. Nxjalila nim kyoklen	31
Mutz'ib'u'j aq'untl ex qo b'in ti'j jun b'ib'il	33
Xjelb'il	

Tkab'in Tnej

CHWINQAL EX B'A'NQTEN

9. Tb'anil wab'aj	35
10. Tu'n qwa'n tb'anel wab'aj	38
11. Tb'anel qb'inchb'in	40
12. Tb'anel nb'inchb'ina	43
Mutz'ib'u'j aq'untl	45
13. B'a'nqten qkyaqil	49
14. B'a'nqten toj aq'untl ex toj ja.....	52
15. Kyoken txilyolb'il.....	54
16. Kyajb'en txilyolb'il	57
Mutz'ib'u'j aq'untl ex qo b'in ti'j jun b'ib'il	59
Xjelb'il	

Toxin Tnej

TWITZ TXOTX'

17. Tz'ilil kyoj Malaná.....	61
18. Tiqu'n nxi qojle noq ti'chaq tz'ilil	64
19. Nlaqj witz	66
20. Tiqu'n ex ti' n-iky' tza'n chi laqj chman witz.....	69
Mutz'ib'u'j aq'untl	71
21. Kyaqinj nab'	75
22. Ti' nb'aj tza'n n-iky' jun kyaqinj nab'	78
23. Qe q'eqjab'il.....	80

24. Tiqu'n ntzaj ex ti' nb'aj tza'n n-iky' jun q'eqjab'il.....	83
Mutz'ib'u'j aq'untl ex qo b'in ti'j jun b'ib'il	85
Xjelb'il	

Tkyajin Tnej

TXUTZQIB'

25. Qe txkup ex tb'alil kychwinqel	88
26. Qe txkup ex qe xjal.....	91
27. Qe txkup	93
28. Qe txkup ex kyoken te xmilal.....	96
Mutz'ib'u'j aq'untl	98
29. Ch'ix kyjaw naj Manatí	102
30. Tiqu'n ch'ix kyjaw naj manatíes	105
31. Qo klon kyij'j pintze.....	107
32. Tu'n qklon kyij'j pintze.....	110
Mutz'ib'u'j aq'untl ex qo b'in ti'j jun b'ib'il	112
Xjelb'il	

Tjwe'yin Tnej

TZQIB'B'INCHB'IL

33. Tikal.....	114
34. Tikal ex txutzqib'q'ij	117
35. Machu Pichu	119
36. Twutzb'il Tikal ex Machu Pichu	122
Mutz'ib'u'j aq'untl	124
37. Estambul	126
38. Wiq aq'untl nb'ant Estambul.....	129
39. El Mirador.....	131
40. Tlakub'ajtz temb'il El Mirador.....	134
Mutz'ib'u'j aq'untl ex qo b'in ti'j jun b'ib'il	136
Xjelb'il	

TNEJIL TNEJ JAXJAL EX KOJB'IL

XNAQ'WI' 1 JAXJAL

Fuente: USAID Leer y Aprender

Ti'tzan jun jaxjal?

U'jb'itz.

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz.

Jaxjal

Jun **jaxjal** atza'n ja' nxi' q'iyit tumel **chwinqlal** te **anq'ib'il**. Toj jun jaxjal at manb'aj, txub'aj, k'walb'aj txin mo q'a, **tzikyb'aj**, **itz'inb'aj**, **nxib'ina/wanib'a** ex kyaqilx nchi' b'aj junen **kylok'il** ex **kyxim** tu'n kych'iy. Toj jun jaxjal nkub' yolet ti'j chwinqlal aj kytzaj anq'in twitz tx'otx', ntzaj q'uma'n tu'n nana ex tata tumel xim te anq'ib'il, tu'ntzan tajb'in tu'n tch'iy nab'il mo xim aj tpon kanin amb'il tu'n tnajan jun xjal. Jotxja ntzaj q'uma'n toj jun jaxjal k-ajb'il tu'n k'wal mo txin aj tnajan toj jun jaxjal tekuxix.

Toj jun jaxjal nqo jaw ch'iy kyuk'il **qchman**, qtata, qnana, qk'wal, kyxib'en ex kyanab'i qtate ex qnane. Nqo onen qib' qkyaqil tu'n tjqet tumel mya' b'a'n toj tb'anel tu'ntzan qten toj **tzalajb'il** qxol ex kyuk'il qxjalil. Toj jun jaxjal nb'ant qanq'in ex nten qnab'il ti'j tkyaqil twitz tx'otx'.

Niky'tzajil u'jb'itz.

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel.

1. Ti'tzan jun jaxjal?

2. Alkye amb'il tza'n ntzaj xkye yek'b'il tumel chwinqel?

3. Alkye ntzaj yek'inte tumel qe tu'n qyolin kyuk'a txqantl xjal?

4. Tiqu'n nim tajb'en tza'n nqo ch'iy toj jun jaxjal?

K'lojyol.

Chwinqlal	anq'ib'il	jaxjal	tzikyb'aj	itz'inb'aj
nxib'ina/wanib'a	lok'il	xim	qchman	tzalajb'il

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Itz'inb'aj _____

2. Chwinqlal _____

3. Anq'ib'il _____

4. Chmanb'aj _____

5. Tzalajb'il _____

Ttxolilyol.

Nchi oken ipyol tuk'a amb'il te ja'lo.

Yek'il b'ib'aj

Techlal b'ib'aj toj mya' pakb'a'n yol: -qin, - -, - -, qo, qo', -qe,-qe'. Yek'b'il: xu'jqine

Techlal b'ib'aj tuk'il tq'uqb'il pakb'a'n yol at: -in, - -, - -, -o', -o', -e', -e'. yek'b'il: Atina, Ata, At, Ato'ya.

Yek'il b'ib'aj: Ch'uq A/B. At jun ncheja, Nchin b'eta.

Tnejil Aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit a yol mo aqe yol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

At jun njaya. Xjalqina.

0. At _____
1. At weya _____
2. Nqo _____
3. Toj jun jaxjal _____ qchmana.
4. Ajxnaq'tzil _____

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Jun jaxjal atza'n ja' nxi q'i'yit tumel _____. Toj jun jaxjal at _____ ex kyaqilx nchi' b'aj _____ tumel kychqinql tu'n kych'iy. Toj jun jaxjal nkub' _____ ti'j chwinqlal.

Toj jun jaxjal _____ ch'iy kyuk'il qchman, qtata, qnana, qk'wal, kyxib'en ex kyanab'i qtate ex qnane.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Anq'ib'il, chman: Nim t-xilen qanq'ib'il toj kywitz qchman.

1. Chman, xim: _____
2. Anq'ib'il, jaxjal: _____
3. Tzikyb'aj, tzalajb'il: _____
4. Xim, tata: _____
5. Tzalajb'il, nana: _____

NAQ'WI' 2 NJAXJALA

Fuente: USAID Leer y Aprender

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Tu'n qu'jen ex tu'n tel qniky' ti'j puqyol.

Tqanil: U'jinxa puqyol.

Jun jaxjal atza'n ja' nxi' q'iyit tumel chwinqlal te anq'ib'il. Toj jun jaxjal at manb'aj, txub'aj, k'walb'aj txin mo q'a, tzikyb'aj, itz'inb'aj, nxib'ina/wanib'a ex kyaqilx nchi' b'aj junen kylok 'il ex kyxim tu'n kych'iy. Toj jun jaxjal nkub' yolet ti'j chwinqlal aj kytzaj anq'in twitz tx'otx', ntzaj q'uma'n tu'n nana ex tata tumel xim te anq'ib'il, tu'ntzan tajb'in tu'n tch'iy nab'il mo xim aj tpon kanin amb'il tu'n tnajan jun xjal. Jotxja ntzaj q'uma'n toj jun jaxjal k-ajb'il tu'n k'wal mo txin aj tnajan toj jun jaxjal tekuxix. Toj jun jaxjal nqo jaw ch'iy kyuk'il qchman, qtata, qnana, qk'wal, kyxib'en ex kyanab'i qtate ex qnane. Nqo onen qib' qkyaqil tu'n tjqet tumel mya' b'a'n toj tb'anel tu'ntzan qten toj tzalajb'il qxol ex kyuk'il qxjalil. Toj jun jaxjal nb'ant qanq'in ex nten qnab'il ti'j tkyaqil twitz tx'otx'.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j tjaxjala ex ti'j ntq'uman u'jb'itz ma b'aj tu'jina.

Tkyajin aq'untl:

Tz'ib'b'itz Aq'untl:

Tu'n tkub' tz'ib'it jun puqyol ti'j jun tnejil xim ex txqantl xim nyolin ti'j tnejil xim.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun puqyol te jwe' mo wuq sqit ti'j tjaxjala.

U'jinxa puqyol ex q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' tnejil xim nqo yolin ti'j ex jun q'an sqit kyjaq' txqantl xim nyolin ti'j tnejil xim.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 3 KOJB'IL

Autor: Fedorova

Ti' t-xilen jun kojb'il?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

KOJB'IL

Jun **kojb'il** atza'n jun **ch'uq** jaxjal nchi **onin** kyib' toj kyanq'ib'il, at **kynimb'il** ex at **kyoklen** twitz tx'otx'. At jun kojb'il qa jotxqex nchi onin kyib' tu'n kyanq'in. A chwinqlal toj jun kojb'il nim tajb'en tu'n tten **mojb'il** ex xim tu'n kyanq'in. Miti' jun xjal **nnajan** tjunalx, ichaq mikyxe junjun t-xim me **nim** toklen jun xjal toj ychwinqlal txqantl xjal tu'n tel b'a'n chwinqlal toj jun kojb'il.

Tu'n qanq'in toj jun kojb'il b'a'n tu'n qmojin qib' ikytzan kch'iyil qanq'ib'il toj kojb'il. Nim t-xilen kye xjal tu'n kyonin kyib' kyuk'il **kywinaqil** mo **kyxb'oj** tu'n kyanq'in toj numb'il, tu'n tqe qk'u'j qxol qu'n **awo** qo b'ajsilte ti'j jotx nb'ant qu'n. Tu'ntzan il ti'j tu'n qmojin qib' qkyaqil tu'n t-xi' q'iyet ttxolil chwinqlal.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' t-xilen jun kojb'il?

2. Tza'n nch'iy jun kojb'il?

3. Ti' kyoken onb'il kyu'nqe xjal toj jun kojb'il?

4. Ti' toklen jun xjal toj jun kojb'il?

K'lojyol.

kojb'il	ch'uq	nimb'il	oklenj	najan	
nim	winaq	mojil	onil	xb'oj	awo

Tqanil: tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Nimb'il _____
2. Winaq _____
3. Xb'oj _____
4. Oklenj _____
5. Kojb'il _____

Ttxolilyol

Nchi ajb'en txqan ipyol tuk'a amb'il te ja'ne

K'loj t-xel b'ib'aj (JB): Ma **chin** ule, Ma **tzula**, Ma tzul. Ma **qo** ule, Nchin onina. Nchi mojin.

Tnejil aq'untl

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit a yol mo aqe yol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Txqanx xjal nchi onin kyib'.

1. Jun ch'uq _____
2. Nchi _____ kyib' toj kyanq'ib'il.
3. At _____ twitz tx'otx'.
4. Nchi onin kyib' tu'n _____.
5. A chwinqel toj jun kojb'il nim _____.

Tkab'in Aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Jun _____ atza'n jun ch'uq jaxjal nchi _____ kyib' toj kyanq'ib'il, at kynimb'il ex at _____ twitz tx'otx'.

Tu'n _____ toj jun kojb'il b'a'n tu'n _____ qib', ikytzan kch'iyil qanq'ib'il toj kojb'il.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Anq'ib'il, mojlil: Toj qanq'ib'il il ti'j tu'n tten mojb'il.

1. Ch'uq, xb'oj: _____
2. Nimbil, ch'uq: _____
3. Oklenj, jotx: _____
4. Najal, kojb'il: _____
5. Nim, onil: _____

XNAQ'WI' 4 NKOJB'ILA

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

Fuente: USAID Leer y Aprender

U'jb'itz aq'untl

Tu'n tel tniky'tzajil tnejil nab'il ex txqantl nab'il

Tqanil: U'jinxa puqyol

Ejemplo: Jun kojb'il atza'n jun ch'uq jaxjal nchi onin kyib' toj kyanq'ib'il, at kynimb'il ex at kyoklen twitz tx'otx'. A lo tnejil ttab'il puqyol chi'ma jotx maj at toj tnejil txol yol. Jotx txol yol noq txqantl nab'il nyolin ti'j tnejil ttab'il: At jun kojb'il qa jotxqex nchi onin kyib' tu'n kyanq'in. A chwinqlal toj jun kojb'il nim tajb'en tu'n tten mojb'il ex xim tu'n kyanq'in. Miti' jun xjal nnajan tjunalx, ichaq mikyxe junjun t-xim me nim toklen jun xjal toj kychwinqlal txqantl xjal tu'n tel b'a'n chwinqlal toj jun kojb'il. Tu'n qanq'in toj jun kojb'il b'a'n tu'n qmojin qib' ikytzan kch'iyil qanq'ib'il toj kojb'il. Nim t-xilen kye xjal tu'n kyonin kyib' kyuk'il kywinaqil mo kyxb'oj tu'n kyanq'in toj numb'il, tu'n tqe qk'u'j qxol qu'n awo qo b'ajsilte ti'j jotx nb'ant qu'n. Tu'ntzan il ti'j tu'n qmojin qib' qkyaqil tu'n t-xi' q'iyet ttxolil chwinqlal.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j t-xilen tb'i kykojb'ila.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz Aq'untl:

Tu'n tkub' tz'ib'it jun puqyol ti'j tkojb'ila.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a wuq txolyol te jun puqyol ti'j tkojb'ila.

Aj tpon b'aj tu'n tz'ib'it ti'j puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq tza'ntzi'n tkojb'ila.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 1-4

1. K'lojyol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

prim	matij	aq'untl	tzul kanin	naqchaj	kuj	ayol
------	-------	---------	------------	---------	-----	------

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tumel ttz'ib'ajtz ipyol kyib'aj sqit.

Toj njaxjala _____ kyib' junx. Njaw _____ nmana qlaxix tu'n _____ ti'j ntxuya ti'j aq'untl tu'n tb'ant. Ikyx ntzikya _____. A ntzikya _____ ti'j q'otaj te ntxuya, nmana ex weya. Nkub' _____ temb'il tu'n _____ junx. Aj qb'aj wa'n, njaw _____ temb'il tu'n qxi'y b'inchil qaq'una.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a qe ka'yb'ib'aj toj puqyol. Tu'n kyoken k'lojyol tu'na.

Matij, tb'anil, txa'x, saqchb'il, netz'

Jun tnam San Juan tb'i _____ ex tb'anil. At jun _____ tjanab'il ex xpo'tzb'il, jaxnaq'tzb'il, saqchab'il ex _____ chq'ajlaj, jak'ayb'il, etc. Junjun qaq xjawchaj njaw iky'sit nintzq'ij te kytanme. Nkub' iky'sit _____ nimq'it toj 24 ex 25 te xjaw junio, nxi iky'sit jun nimq'ij ti'j tb'i San Juan Bautista. Tojxi tq'ijil nchi ul kanin txqan _____ tun qsaqchan kyuk'a, ex at wab'aj nkub', chnab' ex b'ixb'in toj nintz q'ij te tnam.

3. U'jb'itz

Tqanil: U'jinxa puqyol ex tz'ib'inkub'a toj swej ti'j tnejil na'b'il ex txqantl nab'il nyolin ti'j tnejil nab'il.

Matij njaxjala tu'n at ntxuya, nta'xiya ex nyayiya, ntzikya ex witz'ina ex at jun qtx'iyana Xkotch tb'i ex jun nwi'xa Luna tb'i. Junx nqo najaniya ex nqmojin qib'a, noqo exa junjin domingo b'etil kyuk'il, attzin junjin maj nqo'xa pasialil naqchaj, nchi ok ka'yina tu'n ntxuya, ntraj tq'on jotx weya.

Tnejil nab'il puqyol	Txqantl t'nab'il
	Txqantl t'nab'il
	Txqantl t'nab'il

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun puqyol te jwe' txolyol ti'j tjaxjala. Tu'n tten tnejil t'nab'il ex kyaje txol yol tu'n kyyolin ti'j tnejil t'nab'il

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun tx'olb'al ti'j jun xjal nim toklen te teya.

Ti'j puqyol ma b'aj tz'ib'it q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' tnejil ttab'il ex jun q'an sqit kyjaq' txqantl nab'il nyolin ti'j tnejil nab'il.

B'ib'il 1

B'ixnaq'tz: Kab'e xb'oj nchi yolin ti'j kykojb'il

Xb'oj 1	B'a'n q'ij mo qa'lte teya, tzmaxjiy ma nlontiy ja'lo ma tziky' nim amb'il.
Xb'oj 2	Tze'n ta'ya? Ti'chaqtzin o tziky' toj tchwinqela? O tz'ok nb'ina mya'tzila nnajaniya.
Xb'oj 1	Ikyjo, ma b'ant jun ab'qixi wulnina ja'lo, luqi'n nchin najana kyuk'a njaxjala ex kyuk's nxb'oja. Qu'n tz'u'xxix tu'n qnajan toj juntl tanam ja' mya'tzi xqo ch'iy. N-ulxix ti'j qanmi a qe tumil ntzaj kyyolin qchman toj qja. Tu'n qten jun paq kyuk'a qxjalil ex kyuk'a qxb'oj.
Xb'oj 2	Ikytzan we nq'uma'na tb'a'nel tza'n oto' kyuk'a qxjalil ex toj qkojb'il tu'n at mojb'il qxol.
Xb'oj 1	Ikytza'n, nim t-xilen tu'n qten kyk'a qjaxjal, kyuk'a qxjalil, kyuk'a qxb'oj tu'n qmojin qkyaqil tu'n qten toj tb'anil te qchwinqel.
Xb'oj 2	Ikyjo, tzmaxix n-uljo toj qnab'il me atku mya'tzi oto'ya tu'n qten toj tzalajb'il.
Xb'oj 1	Nchin tzalaja tu'n ma tz'iwliya wu'na chq'altla qlonte qib' tu'n qyolin juntl paq.
Xb'oj 2	Chjontiya nxb'oj, ikytzan kb'ajil. Ka'yinx tib'a.

Aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jwe' ipyol ti'j tqanil ma tb'intiya.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tnejil ttab'il tqanil ma b'aj tb'ina.

XNAQ'WI' 5 NA'B'IL

Fuente: Programa Estándares e Investigación Educativa -USAID

Ti' t-xilen jun na'b'il?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Na'b'il.

Tz'elpona jun na'b'il, a jotx o b'aj kub' yolit toj jun jaxjal mo toj jun koj'b'il twitz **tx'otx'**. N-**ajb'en** na'b'il qe tu'n **qojtzqinte** qib' ex **jotxjo** at **qtxlaj**, jotxjo **b'a'n** mo **mya'** nb'ante, ajo na'b'il n-ajb'en tu'n qojtzqinte ja' xqo tzaje tu'ntzan tel qniky' tze'n nqo anq'in. Ntzaj tspiky'b'in tumel tx'ixpub'il chwinqil te **numb'il** ex onb'il kyuk'il xjal.

Jun na'b'il nkub' tz'ib'it ex attzan **junjun** maj noq nqlo'n twitzb'il mo junxil **ttxolil**, ikytzan n-el qniky' ti'j t-xilnen jun nab'il. Jotxjo o tziky' toj chwinqil at jun techil nkyij ten twitz tx'otx', nchi **ajb'en** tu'n qb'inte jun na'b'il. Ntzaj q'uma'n qe ja'lo aqe' nab'il nchi oken qu'n tu'n qajtzqinte **ojtxi** tb'ajlin, tu'n tel qniky' ti' nb'aj ja'lo ex tu'ntzan t-xi' qximen ti' tzul kanin toj qchwinqlal.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' t-xilen jun na'b'il?

2. Ti' tajb'en jun na'b'il te qe?

3. Tz'ib'in mo yolin tten jun na'b'il?

K'lojyol

Tz'elpon	ajb'il	ttxlaj	ojtzqi'b'il	qniky'	numb'il	jujnjun
ttxolil	tx'otx'	tb'ajlin	b'a'n	jotx	mya'	ojtxi.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Numb'il _____
2. Tz'elpon _____
3. Tx'otx' _____
4. Ojtxi _____
5. Tb'ajlin _____

Ttxolil yol:

Nchi ajb'en txqan ipyol tuk'a amb'il o b'aj: (verbos ser, estar, tener)

Taq/toq

K'walqintaqa, ne'x'taq, **attaq** jun ntx'yana, nchin rinintaqa

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Nchin b'ettaqa tej q'olb'in.

1. Jun wexj tzaj liq'et ojtxix _____
2. Jun xjal _____ ti'j tchwinqlal.
3. _____ k'wal toj tu'jb'il tej saj twatl.
4. _____ jun tchej tata me b'e'x xi tk'ayin.
5. _____ tx'yan me b'e'x xkub' qen tej xi qo'n twa.

Tkab'in Aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Tz'elpon _____ qa jotxja miti' _____ tz'i'bin _____ jun nab'il twitz tx'otx'.
Ojtxit _____ jun nab'il noq nkub' _____ kywutz k'wal toj jun jaxjal; jotxja b'a'n mo mya' toj tumel nb'ante, ajo na'b'il n-ajb'in tu'n qajtzqinte _____ tu'ntzan tel qniky' _____ qchman.

Toxin aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Junjun, ttxolil: At junjun ttxolil toj kywutz qxjalil ti' t-xilen jun na'b'il.

1. B'aj, junjun: _____
2. Ajb'il/tx'otx': _____
3. Jotx, ttxolil: _____
4. Qe/numb'il: _____
5. B'a'n, mya': _____

NAQ'WI' 6 NNA'B'ILA

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'until

Txolb'il amb'il toj puqyol.

Tqanil: U'jinxa puqyol.

Yek'b'il: Ojtxix ttzajlin xkye tu'n tjaw sk'et txin te yek'b'il qyajil toj junjun tnam. Nkub' iky'sit nintz q'ij toj junjun tnam junjun ab'q'i, kyaqil xjal nche'x ka'yil tza'n njaw sk'et txin te yek'b'il qyajil. Ila' txin n-ok toj siky'b'il me noq jun njaw sk'et te yek'b'il qtanme. Jotx qxjalil nchi tzalaj tze'n n-ul kanin nintz q'ij te qtanme. Ajo nintz q'ij nye'k'in ti'j qxb'alín, ti'j qyol ex ti'j qanq'ib'il.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j jun nab'il toj tjaxjala mo toj tkob'ila.

Tkyajin Aq'untl

Tz'ib'b'itz Aq'untl:

Tu'n tkub tz'ib'it jun xch'ilyol ti'j jun na'b'il toj tjaxjala

Tqanil: Tz'ib'inkub'a wajxaq sqit ti'j jun na'b'il

Aj tpon b'aj tu'n tz'ib'it ti'j puqyol q'onkuya jun kyaq sqit kyjaq' qe ipyol o b'ant.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 7 XJAL NIM KYOKLEN

Autor Pharos

Ti' t-xilen jun xjal nim toklen?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Xjal nim kyoklen

A nan Rigoberta Menchú Tum atza'n jun xu'j qtxe'wnaq **ajwi'xin** toj qtanme **Paxil**, nim n-aq'unan ti'j qoklen, jun **ajsanjel** te UNESCO ex o kamet toklen te **yek'b'il** twitzb'il **numb'il** toj ab'q'i 1996. Nim n-aq'unan tu'n tklet kyoklen xjal toj ex ti'jxe qtanmi.

Much'xtaq Rigoberta Menchú, tej s-el tniky' ti'j mya' juniky', iky'b'il ex muyb'il kytan qxjalil toj qtanmi te Paxil. Tu'njo lu' ma t-xi tchiky'b'in il n-ok toj qtanmi kye juntl tnam ex ma tzaj b'i'n tten tyol ex t-xim kyu'n qe Tnam Mujb'in Kyib' (Naciones Unidas). Tu'n tb'anil t-xim ex toklen, ma mojin tu'n tkub' **numb'il** toj qtanme kyxol jyol q'oj xjal ex ajkawil te qtanmi. Tej xkub' numb'il toj qtanmi, nim ma tz'aq'unan **tu'n kymeltz'aj** qxjalil toj kykojb'il aye ex oq ti'jxe qtanme. Toj ab'q'i 1998 ex tchiky'b'in jun tal tu'j ok tb'i te Tchman Mayas, atzan jun u'j nyolin ti'j tten kychwinqlal qxjalil toj qtanmi te Paxil; ex tojxjo ab'q'i lu' tzaj q'o'n toklen te **wixel** te Asturias tu'n kymojob'il tnam ti'jxe qtanmi toj ab'q'i 1998.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' t-xilen jun xjal nim toklen?

2. Ojtzqi'n tu'na jun xjal nim toklen?

3. Attzan kyoklen jotx xjal?

4. Ti' kyoklen qchman ja'lo?

K'lojyol

ajwi'xin	numb'il	ajsanjel	yek'il
Paxil	wixel	tu'n kymeltz'aj.	

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Paxil _____

2. Mojb'il _____

3. U'j te numb'il _____

4. Tu'n kymeltz'aj _____

5. Nejenel _____

Ttxolil yol

Nchi ajb'en ka'yb'ib'aj: Matij/nim, much', ku'xin, ta'x, b'a'n, mya' b'an kyij' xjal

Tnejil aq'untl

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz kayb'ib'aj tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxaxa ti'j yek'b'il.

Matij twe' jun ja toj nkojb'ila.

1. Jun qya _____ toklen.
2. Nejenel te yek'il _____ b'e kye xjal te UNESCO.
3. Ojtxi' at _____ b'ant kyu'n xjal toj qtanme te Paxil.
4. Rigoberta Menchú _____ txintaq
5. Tej ttzaj _____ q'oj toj tnam te Paxil

Tkab'in Aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol mo jun kayb'ib'ajl tu'n tten ttab'il puqyol.

A nan Rigoberta Menchú Tum atza'n jun xu'j _____ toklen toj qtanme Paxil, _____ toklen kamet toj ab'q'i 1992. Nim n-aq'unan tu'n tklet kyoklin xjal toj ex ti'jxe qtanmi.

_____ Rigoberta Menchú, tej s-el tniky' ti'j mya' _____, iky'b'il ex muyb'il kyten qxjalil toj qtanmi te _____.

Toxin aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxaxa ti'j yek'b'il.

Paxil, Nejenejl: Aat jun nejenejl twutz qtanme te Paxil

1. Numb'il, Paxil: _____
2. Nim, nejenejl: _____
3. Yek'il, mojb'il: _____
4. B'etil, Qya: _____
5. Mya' b'a'n, xim: _____

XNAQ'WI' 8 NXJALILA NIM KYOKLEN

Extraida de Wikipedia

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Alkyeqe nchi yolín toj puqyol

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: A nan Rigoberta Menchú Tum atza'n jun xu'j qtxe'wnaq ajwi'xin toj qtanme Paxil, nim n-aq'unan ti'j qoklen, jun ajsanjel te UNESCO ex o kamet toklen te yek'b'il twitzb'il numb'il toj ab'q'i 1996. Nim n-aq'unan tu'n tklet kyoklen xjal toj ex ti'jxe qtanmi.

Much'xtaq Rigoberta Menchú, tej s-el tniky' ti'j mya' juniky', iky'b'il ex muyb'il kyten qxjalil toj qtanmi te Paxil. Tu'njo lu' ma t-xi tchiky'b'in il n-ok toj qtanmi kye juntl tnam ex ma tzaj b'i'n tten tyol ex t-xim kyu'n qe Tnam Mujb'in Kyib' (Naciones Unidas). Tu'n tb'anil t-xim ex toklen, ma mojin tu'n tkub' numb'il toj qtanme kyxol jyol q'oj xjal ex ajkawil te qtanmi. Tej xkub' numb'il toj qtanmi, nim ma tz'aq'unan tu'n kymeltz'aj qxjalil toj kykojb'il aye ex oq ti'jxe qtanme. Toj ab'q'i 1998 ex tchiky'b'in jun tal tu'j ok tb'i te Tchman Mayas, atzan jun u'j nyolin ti'j tten kychwinqlal qxjalil toj qtanmi te Paxil; ex tojxjo ab'q'i lu' tzaj q'o'n toklen te wixinel te Asturias tu'n kymojob'il tnam ti'jxe qtanmi toj ab'q'i 1998.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'ia ti'j jun xjal nim toklen.

Tkyajin Aq'untl

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tu'n tkub' tz'ib'it jun puqyol ti'j jun xjal nim toklen.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a wajxaq sqit ti'j jun xjal nim toklen toj kojib'il mo toj tnam.

Aj tpon b'aj tu'n ttz'ib'ina ti'j puqyol q'onkuya jun kyaq sqit ti'j nb'ant tu'n xjal.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 5-8

1. K'lojyol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

ojtzqib'il	numb'il	tx'otx'	qya	nejenel	mojb'il	u'j te numb'il
------------	---------	---------	-----	---------	---------	----------------

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol yol tu'n kyoken toq/taq.

1. Jun wexj tzaj liq'et ojtxix _____
2. Jun xjal _____ ti'j tchwinqlal.
3. _____ k'wal toj tu'jb'il tej saj twatl.
4. _____ jun tchej tata me b'e'x xi tk'ayin.
5. _____ tx'yan me b'e'x xkub' qen tej xi' qo'n twa.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tib'aj sqit jun yol tu'n tten tnab'il puqyol.

Ojtxi mixti' nkub' tz'ib'it jun _____ twitz tx'otx', noq nkub' _____ kywutz k'wal toj jun jaxjal. N-ajb'in jun nab'il tu'n qajtzqinte _____ tu'ntzan tel qniky' _____ qchman.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a k'loj yol tib'aj sqit tu'n tten tnab'il puqyol.

nim	atza'n	qtanme	much'xtaq	b'a'n	Paxil
-----	--------	--------	-----------	-------	-------

A nan Rigoberta Menchú Tum atza'n jun xu'j _____ toklen toj qtanme Paxil, _____ toklen kamet toj ab'q'i 1992. Nim n-aq'unan tu'n tklet kyoklin xjal toj ex ti'jxe _____.

_____ Rigoberta Menchú, tej s-el tniky' ti'j mya' _____, iky'b'il ex muyb'il kyten qxjalil toj qtanmi te _____.

3. U'jb'itz

Tqanil: U'jinxa puqyol ex q'onkuya jun sqit tjaq' ttxolil am'b'il toj puqyol Ojtxix ttzajlin xkye tu'n tjaw sk'et txin te yek'b'il qyajil toj qtanmi. Nkub' iky'sit nintz q'ij toj tnam junjun ab'q'i, kyaqil xjal nche'x ka'yil tza'n njaw sk'et txin te yek'b'il qyajil. Ila' txin n-ok toj siky'b'il me noq jun njaw sk'et te yek'b'il qtanme. Jotx qxjalil nchi tzalaj tze'n n-ul kanin nintz q'ij te qtanme. Ajo nintz q'ij nyek'in ti'j qxb'alin, ti'j qyol ex ti'j tumel qanq'ib'il.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a ttxolil amb'il ti'j ntyolin puqyol ma b'aj tu'jina.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun puqyol me tu'n tq'ancha'li ttxolb'il amb'il.

Tqanil: Q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' nchi b'inchin mo nchi yolin toj puqyol ex jun q'an sqit kyjaq ti'chaq nb'aj.

TKAB'IN TNEJ CHWINQAL EX B'A'NQTEN

XNAQ'WI' 9 TBANIL WAB'AJ

Extraída de Wikipedia

Ti' t-xilen tb'anel wab'aj?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Tb'anil wab'aj

A t-xilen ja'ne toj kywitz qxjalil a **tb'anil wab'aj** nmojin tu'n tten tb'anil chwinqil te qxmilal. Qa ma qo wa'n tojxix tumel **nim** tipumal qxmilal ktemil ex mlay qo yab'te. Chitzun qa b'a'n tu'n qwa'n oxe maj junjun q'ij, **qlax**, **wa'nq'ij** ex aj **qoniky'in** ex b'a'n tu'n qwa'n noq ti'chaq qa ma tzaj wa'yaj qi'j mo sikytlin.

Qa ma qo wa'n tojxix tb'anil tumel ktemil **tipumal** qxmilal ex qo ch'iyil, mixti' txqan **yab'il** ktzajil ex at tzalajb'il toj chwinqil. Jun ttxolil tu'n qwa'n tojxix tumil mya' noq chib'aj kb'ajil qu'n, mya' tu'n tb'aj qk'wa'n chi'xix mo **pitz'majix**. B'a'n tu'n tb'aj lob'aj, itzaj mo tzqij wab'aj mo q'otaj ex tu'n tb'aj wajxaq laj k'wab'aj a' junjun q'ij.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' t-xilen tb'anel wab'aj?

2. B'i'n tu'na alkyeqe tb'anel wab'aj toj tkojb'ila?

3. Ti' t-xilen nya' b'a'n tu'n t-xi qwa'n?

4. Jte' maj b'a'n tu'n qwa'n junjun q'ij.

K'lojyol:

wab'aj	tb'anil	xmilal	wa'l	nim	tipumal
yab'il	pitz'majix	chi'xix	qlax	wa'nq'ij	qoniky'in

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Wab'aj _____

2. Yab'il _____

3. Pitz'majix _____

4. Chi'xix _____

5. Xmilal _____

Ttxolilyol: Amb'il te ja'lo

Nchin wa'na, nb'et, nchi yab'te

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

1. Qa ma qo _____ ti'j tb'anil wab'aj.
2. N _____ tu'n tten tb'anil chwinqil.
3. Chitzun qa b'a'n tu'n _____ oxe maj to q'ij.
4. Ex b'a'n tu'n _____ noq ti'chaq.
5. Jun ttxolil tu'n _____ tojxix tumel mya' noq chib'aj kb'ajil qu'n.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol tu'n tten ttab'il puqyol.

A t-xilen ja'ne toj _____ qxjalil a tb'anil wab'aj _____ tu'n tten tb'anil chwinqil te qxmilal. Qa _____ tojxix tumel nim tipumal qxmilal ktemil ex mlay qo yab'te. Chitzun qa b'a'n tu'n qwa'n oxe maj junjun q'ij, qlax, wa'nq'ij ex aj qoniky'in ex b'a'n tu'n qwan noq ti'chaq qa ma tzaj wa'yaj qi'j mo sikytlin.

Qa ma qo _____ ktemil tipumal qxmilal ex qo ch'iyil, miti' txqan _____ ktzajil ex at tzalajb'il toj chwinqlal.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Wab'aj, ch'iyil: Qa ma wana tba'anil wab'aj, kch'iyil txmilala ex ttab'la.

1. Wab'aj, pitz'maj: _____
2. Xmilal, chi'yil: _____
3. Qlax, wa'l: _____
4. Qoniky'in, tb'anil: _____
5. Wa'nq'ij/qxmilal: _____

XNAQ'WI' 10 TU'N QWA'N TB'ANIL WAB'AJ

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

Fuente: USAID Leer y Aprender

U'jb'itz aq'until

U'jil ex tniky'tzajil puqyol.

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Ntzaj q'uma'n qe alkyeqe maq'maj mo xb'ajin wab'aj toj tumel kyanq'ib'il qchman. Mya' b'a'n tu'n tb'aj oj qu'n qa otaq tz'ex qman q'ij qu'n b'e'x kcho'l qk'u'j mo kstz'uyil qk'u'j. Jotx b'a'n tu'n tb'aj qu'n me il ti'j tu'n tel qniky' te amb'il aj t-xi wa'yet noq ti'chaq qu'n. Qa ma cho'n qk'u'j tu'n ma b'aj qwa'n jun ti'le, b'a'n tu'n t-xi qk'wa'n ta'l k'ul te tcho'n qk'u'j.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j tb'anil wab'aj.

Tkyajin Aq'untl

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tu'n tkub' tz'ib'it jun puqyol kyi'j ti' ntzaj tq'o'n tb'anel wab'aj te qxmilal.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a wuq txolyol te jun puqyol kyi'j ti' ntzaj tq'o'n tb'anel wab'aj te qxmilal.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol tu'na q'onkuya jun kyaq sqit kyi'j ti' ntzaj tq'o'n tb'anel wab'aj te qxmilal.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 11 TB'ANIL QB'INCHB'IN

Fuente: USAID Leer y Aprender

Ti' t-xilen tb'anil qb'inchb'in?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz.

Qe tb'anil qb'inchb'in

Qe tb'anel qb'inchb'in a **jotx nb'ant** tu'n jun xjal **tekuxix** toj tchwinqel. Il ti'j tu'n t-xi b'inchet jotx tojxix tumel, me te tnejil tu'n tel qniky' ti'tzan tu'n **tajb'en** ex qa at kyoken toj qchwinqel.

Chichitzan qe xjal nchi **xpich'in** ti'j qchwinqel toj Organización Mundial de la Salud (OMS), jun winaq tuk'el tb'anil t-xim, atza'n xjaljo nim tipumal, mixti' yab'il toj t-xmilal, toj ttab'il mo kyuk'a t-xjalil. Tu'n qten toj tzalajb'il, il ti'j tu'n qb'inchin junjun aq'untl junjun q'ij tze'nku: Tu'n qex b'etil mo rinil, tu'n qwa'n toj tb'anel tumel, tu'n qyolin kyuk'a qxjalil toj kojb'il ex tu'n t-xi **qk'u'jlen qnana tx'otx'**.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' t-xilen tb'anil qb'inchb'in?

2. Tza'n tu'n tel qniky' qa tb'anil qb'inchb'in?

3. Ti'tzan tb'anil xim?

K'lojyol:

Qb'inchb'in	jotx	nb'ant	tekuxix	tb'aj b'inchet
tajb'in	xpich'il	k'u'jlil	qnana tx'otx'	

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Qb'inchb'in _____
2. Tekuxix _____
3. Tajb'in _____
4. Xpich'il _____
5. Qnana tx'otx' _____

Ttxolilyol

Ka'yipyol: B'a'n, jotx, il ti'j, nim, nti', cheb'a, ja'lin, jawni, banx, ojquel, etc

Tnejil aq'untl

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Cheb'a nb'et jun xjal.

1. _____ tu'n qmojin qib'.
2. _____ nb'aj tu'n jun xjal
3. Tu'n tel qniky _____ tu'n tajb'en.
4. _____ tu'n qwa'n itzaj
5. Jun _____ tumel tu'n qwa'n lob'aj ex tu'n t-xi qk'wa'n nim a'.

Tkab'in Aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Qe _____ qb'inchb'in _____ nb'ant tu'n jun _____ toj tchwinqel. _____ tu'n t-xi qb'inchin tojxix tumel, me te tnejil tu'n tel _____ ti'tza'n tu'n tajb'in ex qa at kyokin toj qchwinqel.

Chichitzan qe xjal nchi _____ ti'j qchwinqel toj Organización Mundial de la Salud (OMS), jun winaq tuk'el _____ t-xim, atza'n xjaljo nim tipumal, _____ yab'il tojt-xmilal.

Toxin aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

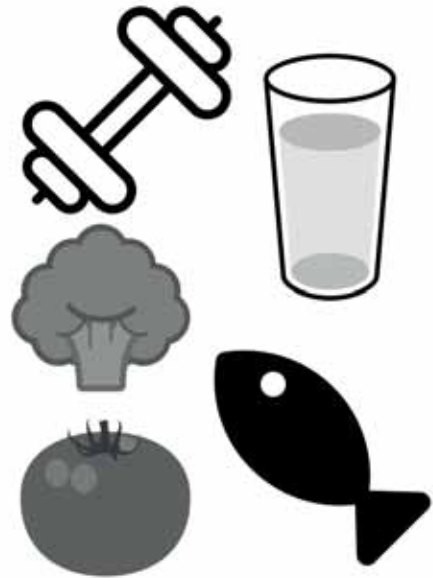
Nb'ant, xmilal': Jotxjo nb'ant qu'n n-ajb'in te qxmila.

1. Tekuxix/qb'inchb'in: _____
2. Jotx/Nb'ant: _____
3. Jotx/ttxolil: _____
4. Xpich'il/xmilal: _____
5. K'u'jlil/Tx'otx': _____

XNAQ'WI' 12 TB'ANIL NB'INCHB'INA

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Tza'n tzi'ib'in jun puqyol.

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Qe tb'anel qb'inchb'in a jotx nb'ant tu'n jun xjal tekuxix toj tchwinqel. Il ti'j tu'n t-xi b'inchet jotx tojxix tumel, me te tnejil tu'n tel qniky' ti'tzan tu'n tajb'en ex qa at kyoken toj qchwinqel.

Chichitzan qe xjal nchi xpich'in ti'j qchwinqel toj Organización Mundial de la Salud (OMS), jun winaq tuk'el tb'anil t-xim, atza'n xjaljo nim tipumal, mixti' yab'il toj t-xmilal, toj ttab'il mo kyuk'a t-xjalil. Tu'n qten toj tzalajb'il, il ti'j tu'n qb'inchin junjun aq'untl junjun q'ij tze'nku: Tu'n qex b'etil mo rinil, tu'n qwa'n toj tb'anel tumel, tu'n qyolin kyuk'a qxjalil toj koj'b'il ex tu'n t-xi qk'u'jlen qnana tx'otx'.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j tb'anil qb'inchb'in.

Tkyajin Aq'untl

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tz'ib'il jun jte'b'in yol kyi'j tb'anel qb'inchb'in.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it wuq sqit puqyol ti'j tb'anel qb'inchb'in toj kojb'il.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' tb'anel qb'inchb'in.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 9-12

1. K'lojyol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

yab'il	ch'iyil	pitz'maj	
chi'xix	qb'inchb'in	xpich'il	k'u'jlil
qnana tx'otx'			

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tumel ttz'ib'ajtz ipyol kyib'aj sqit.

6. Qa ma qo _____ ti'j tb'anel wab'aj.
7. N_____ tu'n tten tb'anel chwinqel.
8. Chitzun qa b'a'n tu'n _____ oxe maj to q'ij.
9. Ex b'a'n tu'n _____ noq ti'chaq.
10. Jun ttxolil tu'n _____ tojxix tumel mya' noq chib'aj kb'ajil qu'n.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a qe ka'yb'ib'aj toj puqyol. Tu'n kyoken k'lojyol tu'na.

mixti' tb'anel jotx xjal nim qniky' xpich'il b'a'n

Qe _____ qb'inchb'in _____ nb'ant tu'n jun _____ toj tchwinqel.
_____ tu'n t-xi qb'inchin tojxix tumel, me te tnejil tu'n tel _____ ti'tzan tu'n tajb'in ex
qa at kyoken toj qchwinqel.

Chichitzan qe xjal nchi _____ ti'j qchwinqel toj Organización Mundial de la Salud
(OMS), jun winaq tuk'el _____ t-xim, atza'n xjaljo nim tipumal, _____ yab'il toj t-
xmilal.

3. U'jb'itz

Tqanil: U'jinxa puqyol tu'n tel qniky ti'j.

Ntzaj q'uma'n qe alkyeqe maq'maj mo x'b'ajin wab'aj toj kyanq'ib'il qchman. Mya' b'a'n
tu'n tb'aj oj qu'n qa otaq tz'ex qman q'ij qu'n b'e'x kcho'l qk'u'j mo kstz'uyil qk'u'j. Jotx
b'a'n tu'n tb'aj qu'n me il ti'j tu'n tel qniky' te amb'il aj t-xi wa'yet noq ti'chaq qu'n. Qa
ma cho'n qk'u'j tu'n ma b'aj qwa'n jun ti'le, b'a'n tu'n t-xi qk'wa'n ta'l k'ul tu'n tel tcho'n
qk'u'j.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jwe' puqyol ti'j s-el tniky'a ti'j u'jb'itz.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kab'e tb'anil tb'inchb'ina.

Q'onkuya jun sqit tjaq' alkye tb'anil xim ex jun q'an xim kyjaq' txqantl xim.

B'ib'il 2

B'ixnaq'tz: Q'umab'il ti'j tb'anil qb'inchb'in.

Qe tb'anel qb'inchb'in atza'n jotx nb'ant qu'n qekuxix te qxmilal, te qnab'il ex toj kojb'il. Chichitzan xjal toj Organización Mundial de la Salud (OMS) qa jun winaq tuk'el tb'anil qb'inchb'in, atza'n jun xjaljo nim tipumal t-xmilal, tb'anel ttab'il ex nim ntzalaj kyuk'a t-xjalil.

Jun xjal tb'anil qb'inchb'in il ti'j tu'n tkub' tb'inchin lo:

- Tu'n tb'et, tu'n trinin kakab'chaq mo oxoxchaq maj junjun qub'ix.
- Tu'n tyolina kyuk'a t-xjalila ex
- Tu'n tka'yina jotx twitz tx'otx'

Ikytzan qa at tb'anil qb'inchb'in at tb'anil chwinqel, at tb'anil chwinqel qa tb'anil wab'aj nb'aj qu'n, qa tb'anil qxmilal, tb'anil qchwinqel, qaq'un, qa nqo ka'yin ti'j qnana tx'otx ex nqo mojin qib' toj kojb'il.

K'wel b'inet kab'laj aq'until te mojb'il tu'n tten tb'anil qb'inchb'in:

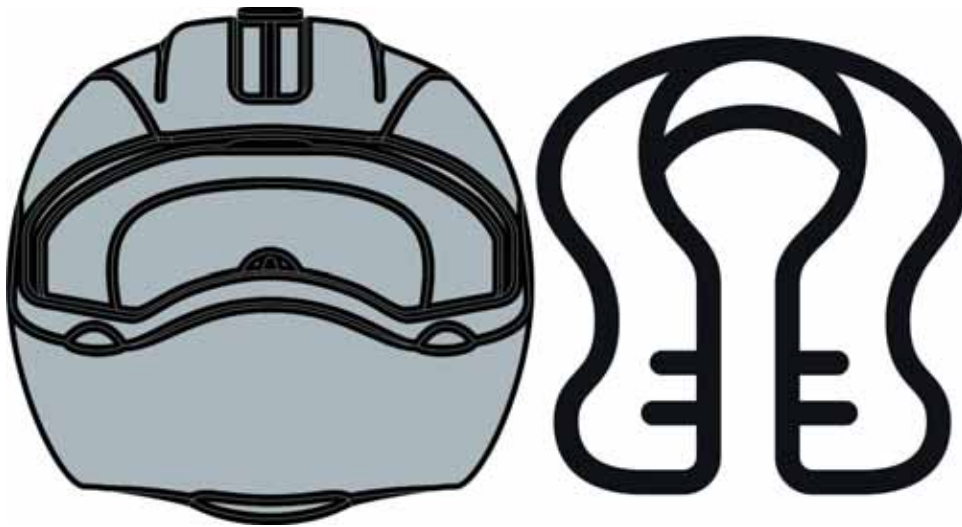
- Qlax tb'anil wab'aj
- Ximil ti'j qwa
- Nim a' tu'n tb'aj qu'n
- Tu'n qrinin mo tu'n qb'et tza'n mi'n nqo aq'unan
- Mya' nim amb'il tu'n qten toj samulximb'il ex k'uxb'il.
- Jyoma ak'aq xnaq'tz junjun q'ij
- Tzaqpinka mya' b'a'n (mi'n sich'ina, txu'jtiya etc)
- Tu'n tktana nim tqan
- Tu'n qex rinil te qxmilal.
- Tu'n qexch'in b'etil
- Mya' noq tu'n qaq'unan il ti'j u'n qex b'etil tu'n qtzalaj
- Tu'n qximin ti'j t-xilen qtxu tx'otx'

Jotx tx'ixpb'il taj tu'n t-xi aq'unit.

Tqanil: Oxchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kyyolin ti'j tu'n qwa'n toj tb'anil tumel.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun puqyol te jun txb'oja tza'n tu'n qwa' toj tb'anil tumel.

XNAQ'WI' 13 B'A'NQTEN QKYAQIL

Ti' t-xilen b'a'n qten qkyaqil?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

B'a'n qten qkyaqil

Qa **b'a'n** qten, tz'elpon mixti' il **qxol**, ky'ixk'oj mo xo'b'il toj qchwinqlal. Tu'n qten toj tb'anel, il ti'j tu'n tok **qka'yin qib'** qkyaqil, mixti' mo tla' il tzaj qi'j; tu'n **qmojin** qib' ex tu'n tten tipumal qnab'il.

Nqo ajlan toj qja, atza'n amb'il npon kanin tu'n **qyolin** ti'j tumel ex tb'anel t-xilen qchwinqlal. B'i'n qu'n at junjun maj ntzaj il qi'j me tu'n tkub' qximen tu'n mina tzul kanin qi'j, tu'ntzan mlay **tzulx** toj **qk'u'j** aj tiky' toj qchwinqlal.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' t-xilen b'a'n qten qkyaqil?

2. Tze'n tz'elpon tu'n tok qka'yin qib' qkyaqil?

3. Ti' t-xilen tu'n tten tipumal qnab'il?

4. Ja' tumel tu'n qyolin ti'j tb'anel qten?

K'lojyol:

B'a'n	qxol	ky'ixk'oj	ka'yil qib'	tzaj
mojil	yolil	ximil	tzulx	qk'uj.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. B'a'n _____

2. Ky'ixk'oj _____

3. Mojb'il _____

4. Yolil _____

5. Ximil _____

Ttxolil yol

Tu'n kyoken yol te qanil noq ti', ex tu'n t-xi b'inchet. Kyb'aj xjal te (ja).

Tu'n qyolin. Il ti'j tu'n tq'olb'ina. Tu'n qyolin ti'j tb'anel tumel t-xilen qchwinqel

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz techil kyb'aj xjal tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Tu'n qximin ti'j tb'anel.

6. Qa _____qten.
7. Tu'n qten toj _____.
8. Tu'n tok _____qib'.
9. Toj qja nqo _____.
10. Tb'anel _____qchwinqlal.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Qa b'a'n qten, tz'elpon miti' _____toj qchwinqlal. _____qten toj tb'anel, il ti'j _____tok qka'yin qib' qkyaqilx, miti' mo tla' il _____qi'j tu'n qmojin qib' ex _____tten tipumal qnab'il qkyaqilx.

Toj qja nqo ajlan, atza'n amb'il npon kanen _____qyolin ti'j tumel ex tb'anel t-xilen qchwinqlal.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Qxol, b'a'n: B'an tu'n qximin ti'j tb'anil qb'inchb'in qxol.

1. B'a'n, ka'yil: _____
2. Ky'ixk'oj, tzaj: _____
3. Ximin, qxol: _____
4. Ka'yil, toj: _____
5. Tzulx, Tk'u'ja/qnab'il: _____

XNAQ'WI' 14 B'A'NQTEN TOJ AQ'UNTL EX TOJ JA

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

Fuente: Programa Estándares e Investigación Educativa -USAID

U'jb'itz aq'untl

Alkyeckaq yol nq'on t-xim puqyol

Tqanil: U'jinxa puqyol.

Yek'b'il: Qa b'a'n qten, tz'elpon mixti' il qxol, ky'ixk'oj mo xo'b'il toj qchwinqlal. Tu'n qten toj tb'anel, il ti'j tu'n tok qka'yin qib' qkyaqil, mixti' mo tla' il tzaj qi'j; tu'n qmojin qib' ex tu'n tten tipumal qnab'il.

Nqo ajlan toj qja, atza'n amb'il npon kanin tu'n qyolin ti'j tumel ex tb'anel t-xilen qchwinqlal. B'i'n qu'n at junjun maj ntzaj il qi'j me tu'n tkub' qximen tu'n mina tzul kanin qi'j, tu'ntzan mlay tzulx toj qk'u'j aj tiky' toj qchwinqlal.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j tb'anil qb'inchb'in.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tu'n qtz'ib'in tza'n tu'n qten toj tb'anil toj qja ex toj qaq'un.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it jun puqyol ti'j tu'n qten toj tb'anel.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit kyi'j yol nim kyxilen ex jun q'an sqit kyjaq' yol nchi mojin kyi'j nim yol.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 15 KYOKEN TXILYOLB'IL (celular)

Autor: M. Larios

Ti' tajb'en jun txilyolb'il?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Kyoken txilyolb'il

Nim kyoken **txilyolb'il** mo yolb'il toj qchwinqlal tu'n qyolin ex tu'n qten toj tb'anil. Ajo tajb'en jun txilyolb'il mo yolb'il mya' noq tu'n qq'olb'in mo tu'n qtzaj q'olb'in; ja'lo ntxiyin kye xjal, xu'j mo ichan tu'n tb'ant kyyolin toj tkyaqil amb'il, tu'n tb'ant kyokx toj **samulximb'il**, **paqanil** ex kyaqil tumel **samulximb'il**, tu'n tk'u'yit aq'untl o b'aj tz'ib'it toj **xk'utzib'**, tu'n tajb'en ila' tumel **taq'unanjtz** ex noq tu'n kyten xjal toj, ex txqantl tajb'en.

Ajo lo, mya' ntq'uma'n tu'n **ttxiljin** noqx alkye nb'aj ex amb'il ex tu'n tajb'en qu'n tu'n mixti' tz'ela qniky ti'j ex tu'n mi tu'n kykub' qnimin **temb'il** ja oto'ya. Il ti'j tu'n tb'ant tajb'en jun txilyolb'il qu'n tojxix ttxolil tu'n mi tu'n tkub' b'ajxix **qpwaq** tu'n mo tu'n tb'inchin jun mya' b'a'n kyi'j qu'k'il ate' qtxlaj. B'ajsb'il ti'j, nim tajb'en tu'n tokxix qwi' ti'j tu'n tb'ant jni' ka'yb'il qib' ex mya' tu'n tajb'en noqx tza'nx, tu'n mixti' tzaj jun **il** qi'j tu'n.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' tajb'en jun txilyolb'il teya?

2. Noqtzan tu'n qyolin n-ajb'in jun txilyolb'il?

3. Ja'kutzin b'ant tu'n qyolin noq alkye amb'il?

4. Tze'n tu'n taq'unanjtz jun txilyolb'il?

K'lojyol:

Txilyolb'il	samulximb'il	paqanil	xk'utzib'	il
taq'unanjtz	txiljil	temb'il	pwaq	b'ajsil

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Txilyolb'il _____
2. Samulximb'il _____
3. Paqanil _____
4. Xk'utz'ib' _____
5. Txiljil _____

Ttxolilyol:

Amb'il te ja'lo, kyb'aj xjal te k'loj "B" ex techil amb'il te ja'lo: "Ma" y "N"

Ma qo yolin, Nqo q'olb'in, Ntzaj jun il qi'j tu'n, Ma tzaj jun ttxilyolb'il.

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz techil kyb'aj xjal tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Nqo yolina.

1. N_____ yolin
2. Tu'n _____ ten toj tb'anil.
3. N___ q'olb'in
4. Tu'n tajb'en _____ u'n
5. Tu'n kykub' _____ nimin temb'il xkyij kyq'o'n qchman.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Nim _____ txilyolb'il mo yolb'il toj qchwinqlal tu'n _____ ex tu'n qten toj tb'anil. Ajo tajb'en jun txilyolb'il mo yolb'il mya' noq tu'n qq'olb'in mo tu'n qtzaj q'olb'in; ja'lo ntziyin kye xjal, xu'j mo ichan tu'n tb'ant _____ toj tkyaqil amb'il, tu'n tb'ant kyokx toj _____, paqanil ex kyaqil tumel samulximb'il, tu'n tk'uyit aq'untl o b'aj tz'ib'it toj _____, tu'n tajb'en ila' tumel taq'unanjtz ex noq tu'n kyten xjal toj, ex txqantl tajb'en.

Ajo lo, mya' _____ tu'n ttxiljin noqx alkye nb'aj ex amb'il ex tu'n tajb'en qu'n tu'n mixti' tz'el qniky ti'j ex tu'n mi tu'n kykub' qninin temb'il ja o'to'ya.

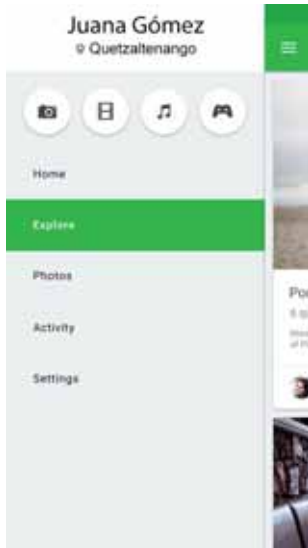
Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Pwaq, xkutz'ib': Ma chinka liq'ol jun xk'utz'iba tuk'a npwaqa.

1. Txilyolb'il, paqanil _____
2. Samulximb'il, xkutz'ib': _____
3. Yolin, txiljil: _____
4. Taq'unanjtz, txilyolb'il: _____
5. Pwaq, b'ajsil: _____

XNAQ'WI' 16 KYAJB'IN TXILYOLB'IL (celular)

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Tu'n kyel tz'ib'it yol nim kyxilen tu'n kyajb'en te jun puqyol.

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Nim kyoken txilyolb'il mo yolb'il toj qchwinqlal tu'n qyolin ex tu'n qten toj tb'anil. Ajo tajb'en jun txilyolb'il mo yolb'il mya' noq tu'n qq'olb'in mo tu'n qtzaj q'olb'in; ja'lo ntyiyn kye xjal, xu'j mo ichan tu'n tb'ant kyyolin toj tkyaqil amb'il, tu'n tb'ant kyokx toj samulximb'il, paqanil ex kyaqil tumel samulximb'il, tu'n tk'uyit aq'untl o b'aj tz'ib'it toj xk'utzib', tu'n tajb'en ila' tumel taq'unanjtz ex noq tu'n kyten xjal toj, ex txqantl tajb'en.

Ajo lo, mya' ntq'uma'n tu'n ttxiljin noqx alkye nb'aj ex amb'il ex tu'n tajb'en qu'n tu'n mixti' tz'ela qniky ti'j ex tu'n mi tu'n kykub' qnimin temb'il ja oto'ya. Il ti'j tu'n tb'ant tajb'en jun txilyolb'il qu'n tojxix ttxolil tu'n mi tu'n tkub' b'ajxix qpwaq tu'n mo tu'n tb'inchin jun mya' b'a'n kyi'j quk'il ate' qtxlaj. B'ajsb'il ti'j, nim tajb'en tu'n tokxix qwi' ti'j tu'n tb'ant jni' ka'yb'il qib' ex mya' tu'n tajb'en noqx tza'nx, tu'n mixti' tzaja jun il qi'j tu'n.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j tb'anil qb'inchb'in.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tu'n tjatz q'i'yit jun tqanil toj sch'ib'tqanil ti'j qa mya' b'a'n tu'n tyolina toj txilyolb'il qa nyukchina ti'j xkotch tza'n nxiy toj taq'una.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it wuq sqit ti'j kyajb'en ex ja' miti' kyoken qe txilyolb'il.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol tu'na q'onkuya jun kyaq sqit ti'j tajb'en jun txilyolb'il ex q'an sqit tjaq' tza'n miti' token jun txilyolb'il qu'n.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 13-16

1. K'lojyol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

mojil txilyolb'il samulximb'il paqanil xk'utz'ib' txiljil temb'il b'ajsil

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil. Tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit t-xel b'ib'aj kyi'j ipyol tu'n tten ttab'il te jun txolyol

1. N___ yolin
Tu'n ___ ten toj tb'anil.
2. N___ q'olb'in
3. Tu'n tajb'en ___ u'n
4. Tu'n kykub' ___ nimin temb'il xkyij kyq'o'n qchman.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a qe ka'yb'ib'aj toj puqyol. Tu'n kyoken k'lojyol tu'na.

qka'yin il qnab'il tzaj qyolin

Qa b'a'n qten, tz'elpon mixti' _____ toj qchwinqlal. Tu'n qten toj tb'anel, il ti'j tu'n tok _____ qkyaqilx, mixti' mo tla' il _____ qi'j tu'n qmojin qib' ex tu'n tten tipumal _____ qkyaqilx.

Toj qja nqo ajlan, atza'n amb'il tu'n _____ ti'j tumel ex tb'anel t-xilen qchwinqlal.

3. U'jb'itz

Tqanil: U'jinksa puqyol ex sk'onksa alkyeqe yol nim kyxilen toj puqyol.

Nim tajb'en txilyolb'il mo yolb'il toj qchwinqlal tu'n qyolin ex tu'n qten toj tb'anil. Ajo tajb'en jun txilyolb'il mo yolb'il mya' noq tu'n qq'olb'in mo tu'n qtzaj q'olb'in; ja'lo ntziyin kye xjal, xu'j mo ichan tu'n tb'ant kyyolin toj tkyaqil amb'il, tu'n tb'ant kyokx toj samulximb'il, paqanil ex kyaqil tumel samulximb'il, tu'n tk'u'yit aq'untl o b'aj tz'ib'it toj xk'utzib', tu'n tajb'en ila' tumel taq'unanjtz ex noq tu'n kyten xjal toj, ex txqantl tajb'en.

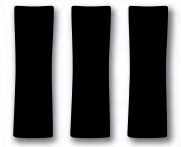
Ajo lo, mya' ntq'uma'n tu'n ttxiljin noqx alkye nb'aj ex amb'il ex tu'n tajb'en qu'n tu'n mixti' tz'ela qniky ti'j ex tu'n mi tu'n kykub' qnimin temb'il ja oto'ya. Il ti'j tu'n tb'ant tajb'en jun txilyolb'il qu'n tojxix ttxolil tu'n mi tu'n tkub' b'ajxix qpwaq tu'n mo tu'n fb'inchin jun mya' b'a'n kyi'j quk'il ate' qtxlaj. B'ajsb'il ti'j, nim tajb'en tu'n tokxix qwi' ti'j tu'n tb'an jni' ka'yb'il qib' ex mya' tu'n tajb'en noqx tza'nx, tu'n mixti' tzaj jun il qi'j tu'n.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tib'aj sqit alkyeqe yol nim kyxilen ma chi jyet tu'na toj puqyol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun puqyol ti'j tza'n tu'n kyajb'en txilyolb'il.

Q'onkuya jun kyaq sqit ti'j tnejil xim ex q'an sqit kyi'j txqantl xim nchi yolin ti'j tnejil xim toj puqyol

TOXIN TNEJ TWITZ TXOTX'

XNAQ'WI' 17 TZ'ILIL KYOJ MALANA'

Extraída de Wikipedia

Ti'tzan jun malana'?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Tz'ilil kyoj malana'

Ajo tz'ilil kyoj **malana' mlaj**, nb'aj tu'n tpaj nim aq'untl nb'ant twitz tx'otx' ex kyoj **plow**. Nim tz'is ex tz'ilil nxi' kyxo'n xjal kyoj malana' junjun ab'qi'. Qe' **amaq' tz'is** ex **q'anb'il sojil** n-okin kyoj nim **awab'il**, jni' ttxa'n tz'is n-el kyu'n nimja te b'inchal jni' ti'chaq, tz'is n-el kyi'j kxb'il, **kysib'il xkotz** toj nim b'e, tz'il a', jni' ti'chaq tz'is n-el kanet toj tb'e a' ex npon kyoj malana'.

Nkub' kyximintaq xjal ojtxi qa tu'n matij qe malana' ex nim kyxe, nxi' xob'aj tz'is kyoj qu'n mixti'taq nb'ajte. Me mya' b'a'ntaq tumel kyxim xjal ojtxi. Jni' **q'aq q'ol**, tz'is, ex q'anb'il k'ul nchi tz'ilsin ex nb'iyin ti'j chwinqlal kyoj malana'

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel.

1. Ti'tzan jun malana'?

2. Tza'n nchi kub' tz'ilsin malana'?

3. Ti'chaqtzan nxi' tz'ilsite malana'?

4. Tiqu'n nkub' b'isintaq qa b'a'n tu'n t-xi xob'aj tz'is kyoj malana' ojtxi?

K'lojyol:

malana'	mlaj	plow	amaq' tz'is
q'anb'il sojil	awab'il	kysib'il xkotch	q'aq q'ol.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Malana' _____

2. Mlaj _____

3. Plow _____

4. Q'anb'il sojil _____

5. Q'aq q'ol _____

Ttxolilyol

Amb'il: Ja'lo, o b'aj, kb'antel

Nim aq'untl nb'ant, n-okin kyoj nim awab'il, npon kyoj malana', nkub' kyximinttaq, nchi tz'ilsin, nb'iyin ti'j chwinqlal, kchi tz'ilsil, o chi ximin

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Nim tz'is nxi' xob'aj kyoj malana'

1. Nim aq'untl _____ twitz tx'otx ex kyoj plow.
2. Nim tz'is ex tz'ilil nxi' _____ xjal kyoj malana' junjun ab'q'i.
3. Qe' amaq' tz'is ex q'anb'il sojil _____ nim awab'il.
4. Npon _____ malana'.
5. Nkub' _____ xjal ojtxi.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol tu'n tten ttab'il puqyol.

Ajo tz'ilil kyoj malana' mlaj, nb'aj tu'n tpaj nim aq'untl _____ twitz tx'otx' ex kyoj plow.

Nim tz'is ex tz'ilil nxi' _____ xjal kyoj malana' junjun ab'qi. Qe' amaq' tz'is ex q'anb'il sojil _____ kyoj nim awab'il, jni' ttxa'n tz'is n-el kyu'n nimja te b'inchal jni' ti'chaq, tz'is n-el kyi'j kxb'il, kysib'il xkotz toj nim b'e, tz'il a', jni' ti'chaq tz'is n-el kanet toj tb'e a' ex _____ kyoj malana'.

Nkub' kyximinttaq xjal ojtxi qa tu'n matij qe malana' ex nim kyxe, nxi' xob'aj tz'is kyoj qu'n mixti'taq nb'ajte. Me mya' b'a'n taq tumel kyxim xjal ojtxi. Jni' q'aq q'ol, tz'is, ex q'anb'il k'ul nchi tz'ilsin ex _____ ti'j chwinqlal kyoj malana'

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Q'aq q'ol, plow: Nimx q'aq q'ol npon kanen kytzi plow.

1. Malana', q'aq q'ol: _____
2. Plow, amaq' tz'is: _____
3. Q'anb'il sojil, awab'il: _____
4. Kysib'il xkotz, nb'iyin: _____
5. Mlaj, q'anb'il sojil: _____

XNAQ'WI' 18 TIQU'N NXI' QOJLE NOQ TI'CHAQ TZ'ILIL

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

Extraída de Wikipedia

U'jb'itz aq'untl

U'jil tniky'tzajil ti'j jun ajxpich' ojtzqib'il puqyol.

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Ajo tz'ilil kyoj malana' mlaj, nb'aj tu'n tpaj nim aq'untl nb'ant twitz tx'otx' ex kyoj plow. Nim tz'is ex tz'ilil nxi' kyxo'n xjal kyoj malana' junjun ab'qi. Qe' amaq' tz'is ex q'anb'il sojil n-okin kyoj nim awab'il, jni' ttxa'n tz'is n-el kyu'n nimja te b'inchal jni' ti'chaq, tz'is n-el kyi'j kxb'il, kysib'il xkotz toj nim b'e, tz'il a', jni' ti'chaq tz'is n-el kanet toj tb'e a' ex npon kyoj malana'.

Nkub' kyximintaq xjal ojtxi qa tu'n matij qe malana' ex nim kyxe, nxi' xob'aj tz'is kyoj qu'n mixti'taq nb'ajte. Me mya' b'a'n taq tumel kyxim xjal ojtxi. Jni' q'aq q'ol, tz'is, ex q'anb'il k'ul nchi tz'ilsin ex nb'iyin ti'j chwinqlal kyoj malana'

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j tz'ilil nxi' qojle kyoj plow.

Tkyajin Aq'untl

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tz'ib'il ti'j tiqu'n nim q'aq' q'ol nxi qojle.

Tkyajin Aq'untl.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it wuq sqit te jun xch'ilyolb'in ti'j kyajb'en malana' ex tza'n tu'n mina kub' tz'ilsin.

Aj tb'aj tz'ib'it xch'ilyolb'il q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' kyajb'en malana' ex q'an sqit tjaq' tza'n tu'n mi' kub' tz'ilsin.

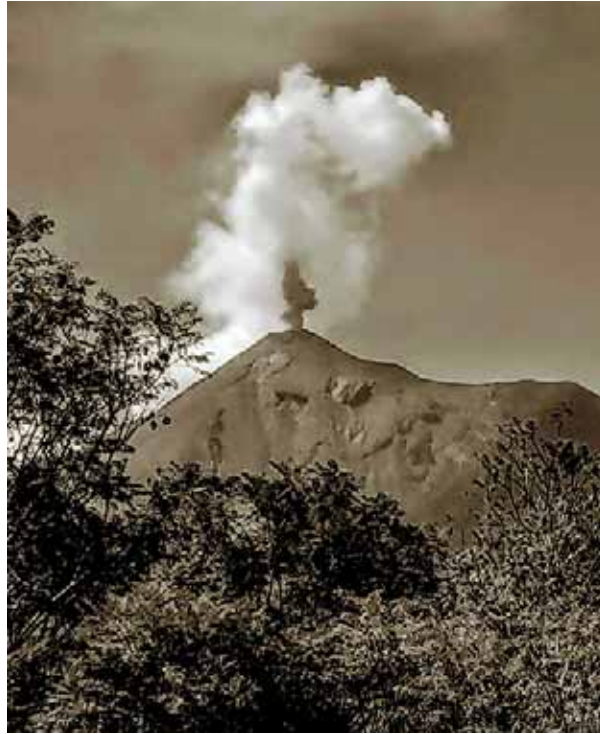
Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 19 NLAQJ CHMAN WITZ

Autor: Antonio Arreaga

Ojtzqi'n tu'na tza'n nlaqj jun chman witz?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Nlaqj chman witz

Ch'ima kykyaqil **chman witz** ate' toj **plaj tx'otx'** te jawl, ja' nchi ok mujeye plaj tx'otx' exqe' tal **xoq'l** ab'aj nchi ok **qichj** ti'j tx'otx'. Njatz txqan **ab'aj** mo xoq'l toj tk'u'j txotx' tza'n nlaqj jun chman witz, nim **il** ja'ku tzaj kyi'j xjal aj **tlaqj** jun chman witz tu'n njatz t-xo'n noq ti'chaq twi' tx'otx'.

Tza'n nlaqj jun chman witz tza'n njaw **loqlin** tjaq' txotx', b'e'x njatz t-xo'n ja'chaq tumel twi' tx'otx' jni' xoq'l ex ab'aj; jotx njatz t-xo'n jun chman witz toj ttzi aj tlaqj.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ojtzqi'n tu'na tza'n nlaqj jun chman witz?

2. Jotxtzan chman witz nlaqj?

3. Tiqu'n nlaqj jun witz?

K'lojyol:

Chman witz	plaj tx'otx'	witz	xoq'l	qichjil
ab'aj	il	laqil	loqlil	

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Plaj tx'otx' _____

2. Witz _____

3. Chman witz _____

4. Loqlil _____

5. Qichjil _____

Ttxolil yol

Kyka'ylajtz noq ti':

Nim ch'intl chman witz tza'n witz. Nyali jun witz tza'n jun chman witz. Mina nlaqj jun witz tza'n jun chman witz.

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit jun yol mo aqe yol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Mixke jun q'aaqab'il tza'n jun kyaqinjxab'.

1. Ch'ima ikyx jun witz tza'n jun _____
2. Mya' _____ chman witz nlaqj
3. Nyali twe' witz tza'n jun _____
4. At xoq'l ex _____ njatz toj _____
5. Njatz _____ toj chman witz tza'n nlaq'j.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol tu'n tten ttab'il puqyol.

_____ kykyaqil wutz junx ite'ya, _____ nchi ok qichj plaj tx'otx' tza'n nlaqj witz, _____ nlaqj jun witz tza'n jun chman witz Njatz txqan _____ ex _____ toj tk'u'j txotx' tza'n nlaqj jun chman witz, nim _____ ja'ku tzaj kyi'j xjal aj tlaqj jun chman witz tu'n njatz t-xo'n noq ti'chaq twi' tx'otx'.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Witz, Chman witz: Mi'n nlaqj witz tza'nku chman witz.

1. Chman witz, laqj: _____
2. Ab'aj, chman witz: _____
3. Laqil, il: _____
4. Qichjil, plaj tx'otx': _____
5. Loqlil, xoq'l: _____

XNAQ'WI' 20 TIQU'N EX TI' N-IKY' TZA'N NCHI LAQJ CHMAN WITZ

Autor Miriam Larios

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Tz'ib'il xim ti'j puqyol

Tqanil: U'jinxa puqyol

Ch'ima kykyaqil chman witz ate' toj plaj tx'otx' te jawl, ja' nchi ok mujeje plaj tx'otx' exqe' tal xoq'l ab'aj nchi ok qichj ti'j tx'otx'. Njatz txqan ab'aj mo xoq'l toj tk'u'j txotx' tza'n nlaqj jun chman witz, nim il ja'ku tzaj kyi'j xjal aj tlaqj jun chman witz tu'n njatz t-xo'n noq ti'chaq twi' tx'otx'.

Tza'n nlaqj jun chman witz tza'n njaw loqlin tjaq' txotx', b'e'x njatz t-xo'n ja'chaq tumel twi' tx'otx' jni' xoq'l ex ab'aj; jotx njatz t-xo'n jun chman witz toj ttzi aj tlaqj.

Yek'b'il: Junjun ch'in chman witz ate' twitz qtanmi te Paxil nchi laqj, tza'n nchi laqj njatz tchto'n ab'aj, xoq'l ex sib'. Njatz txqan ab'aj mo xoq'l toj tk'u'j txotx' tza'n nlaqj jun chman witz, nim il ja'ku tzaj kyi'j xjal nchi najan ttxlaj chman witz.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j tz'ilil nxi qojle kyoj plow.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tz'ib'il kab'e puqyol tu'n kyyolin tib'aj tza'n nlaqj jun witz mo chman witz.

Tkyajin Aq'untl.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it kab'e puqyol ti'j chman witz ex tza'n nchi laqj.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya kyaq sqit tjaq ti' qu'nil mo jtoj nlaqj jun chman witz.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 17-20

1. K'lojyol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

malana'	mlaj	plow	amaq' tz'is	q'anb'il sojil	kysib'il xkotz	loqlil
---------	------	------	-------------	----------------	----------------	--------

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit jun ipyol tu'n tten ttab'il te jun txolyol.

1. Nim aq'untl _____ twitz tx'otx ex kyoj plow.
2. Nim tz'is ex tz'ilil nxi' _____ xjal kyoj malana' junjun ab'qi.
3. Qe' amaq' tz'is ex q'anb'il sojil n-okin _____ nim awab'il,
4. Npon _____ malana'.
5. Nkub' _____ xjal ojtxi

Tqanil: Tz'ib'inkub'a k'loj yol tib'aj sqit tu'n tten ttab'il puqyol.

ab'aj	ch'ima	ikyx	il	xoq'l
-------	--------	------	----	-------

_____ kykyaqil wutz junx ite'ya, _____ nchi ok qichj tza'n nlaqj witz,
_____ nlaqj jun witz tza'n jun chman witz. Njatz txqan _____ ex
ab'aj toj tk'u'j txotx' tza'n nlaqj jun chman witz, nim _____ ja'ku tzaj kyi'j xjal aj tlaqj
jun chman witz tu'n njatz t-xo'n noq ti'chaq twi' tx'otx'.

3. U'jb'itz

Tqanil: Kux u'jina ti'j puqyol ex tu'n tel tniky'a ti'j ntq'uma'n.

Ajo tz'ilil kyoj malana' toj mlaj, nb'aj tu'n tpaj nim aq'untl nb'ant twitz tx'otx' ex kyoj plow. Nim tz'is ex tz'ilil nxi' kyxo'n xjal kyoj malana' junjun ab'q'i. Qe' amaq' tz'is ex q'anb'il sojil n-okin kyoj nim awab'il, jni' ttxa'n tz'is n-el kyu'n nim ja te b'inchal jni' ti'chaq, tz'is n-el kyi'j kxb'il, kysib'il xkotz toj nim b'e, tz'il a', jni' ti'chaq tz'is n-el kanet toj tb'e a' ex npon kyoj malana'.

Nkub' kyximintaq xjal ojtxi qa tu'n matij qe malana' ex nim kyxe, nxi' xob'aj tz'is kyoj qu'n mixti'taq nb'ajte. Me mya' b'a'ntaq tumel kyxim xjal ojtxi. Jni' q'aq q'ol, tz'is, ex q'anb'il k'ul nchi tz'ilsin ex nb'iyin ti'j chwinqlal kyoj malana'

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun puqyol ti'j s-el tniky'a ti'j u'jb'itz, tu'n tten jun tnejil xim ex txqantl xim ti'j tnejil xim.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tiqu'n nchi laqj chman witz.

Q'onkuya jun sqit kyjaq' a nimxix t-xilen teya ex q'an sqit txqantl xim.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a toj swej jun ch'uq yol ti'j tiqu'n nxi loqj q'aq q'ol.

B'ib'il 3

B'ixnaq'tz: Tz'ilil mo yajb'il twitz tx'otx'

Atza'n yajb'il mo tz'ilil twutz qnana tx'otx' jun nim il at toj kyaqil tnam tu'n tpaj txqan noq ti' nb'ant twitz tx'otx' kyu'n xjal ex aj tb'aj oken qu'n noq nxi' xo'yit te tz'is me nim twiqel twitz tx'otx', ajo lu' nb'iyin ti'j kychwinqlal xjal, k'ul ex txkup.

Ch'ima jun kyajsin xjal nkyim twitz tx'otx' ex nim ch'intl te jwe'k'al yab'il at tu'n txqan tz'ilil at twitz tx'otx'. **Jotxjo lu' tu'n at yajb'il mo tz'ilil toj kyq'iq', toj a' ex twit tx'otx'**, nim amaq' q'anb'il, tx'ixpb'il twitz tx'otx' tu'n nim npatin tqan q'ij ja'lo ex txqantl.

Nim wiq k'uxb'il nb'ant kyu'n xjal, ma ch'iy qb'aj awo xjalqo ex ma tzakji twitz tx'otx' atza'n junjun il nb'aj ja'lo toj chwinqlal twitz tx'otx'. Tu'n tel qniky' te k'wel qpa'n wiq yajb'il mo tz'ilil nb'aj twitz tx'otx', ikytzan k-elil qniky' ti'j wiq aq'untl tu'n t-xi b'inchet. Aqetza'n wiq tz'ilil mo yajb'il lo:

- Tz'ilil toj a'
- Tz'ilil twitz tx'otx'
- Tz'ilil toj kyq'iq'
- Tz'ilil tu'n nim npatin tqan q'ij
- Tz'ilil tu'n ma jaw maq'te tx'otx'
- Tz'ilil tu'n txqan tzaj toj tnam
- Tz'ilil kyu'n k'uxb'il nchi oken qu'n
- Tz'ilil kyu'n txqan tzaj txaqo'n
- Tz'ilil tu'n tq'ajq'ojil noq ti'
- Tz'ilil tu'n nim twitzb'il noq ti' at ja'chaqku

Jotxjo jni' tz'ilil ma b'aj qq'uma'n nb'iyin ti'j kyaqil twitz tx'otx', ti'j tchwinqel xjal ex qe txqantl at kychwinqel. Qa nim mo mya' nim tqan tz'ilil atku ntzaj tq'o'n jun techil toj qchwinqel tza'n at ch'in sjo'l q'ij mo qa nqo jaw ilix tza'n at tzqij sjo'l ex njaw anq'in nim yab'il me mi'n nchi q'anaj.

Chitzun OMS nim ch'intl tza'n jun kyajsin k'wal nkyim na'mtaq kyel te jwe' ab'q'i noq tu'n tpaj nim yajb'il twitz tx'otx'; at tqanil qa 570.000 k'wal na'mtaq kyel te jwe' ab'q'i nchi kyim tu'n txqanx sjo'l yab'il at ja'lo noq tu'n tpaj tz'ilil toj kyq'iq.

Me at txqan tumel tu'n tkub' aq'unit tza'n tu'n mi'n kub' qyajin twitz tx'otx', tza'nku qe lo:

- 1) Mya' tu'n token nim amaq' tz'is ex q'anb'il sojil.
 - 2) Tu'n tjaw miset tz'is kyoj tnam
 - 3) Tu'n mi'n chi oken txqan amaq' q'anb'il
 - 4) Mi'n tu'n t-xi qojle txqan q'aq q'ol
 - 5) Tu'n tten tb'anil xnaq'tzb'il kye xjal
- Jotxqox taj tu'n qmojin

Aq'untl:

Tqanil: Jwe'chaq kyb'aj xnaq'tzanjtz ex toj jun amb'il te 2 taqklan tu'n ttzaj kych'iky'b'in tiqu'n at tz'ilil twitz tx'otx'.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a ti' ntq'o'n tz'ilil mo yajb'il.

XNAQ'WI' 21 KYAQINJNAB'

Autor: Dr. Antonio Arreaga de León

Ti'tzan jun kyaqinjnab'?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Kyaqinjnab'

Nxi' tb'inchin tx'otx' tib' tza'n ntzaj jun **kyaqinjnab'** tu'ntzan njaw **yekj** twitz tx'otx'. Ntzaj anq'in jun kyaqinjnab' toj **tmijil** kab'e **plaj tx'otx'**, ex tza'n ntzaj **yuchj** jun jul at tjaq'xi tx'otx', ex tza'n ntzaj **qutxj** jun **xaq** kyoj **pintze**, etc.

Mya' b'i'n qu'n jtoj tu'n ttzaj jun kyaqinjnab' tu'n jun **paqx** ntzaj, tzmax **tjaq'** tx'otx' ntzaj anq'in tza'n nxi tb'inchin tx'otx' tib' qu'n otaq tz'iky nim amb'il t-xi tb'inchin tten. N-iky' jun kyaqinjnab' toj tpa'xil jun plaj tx'otx', ayitzan techil mo tb'eyil jun kyaqinjnab' ex nim ja' n-iky', me mi'n njapon jun **taqklan** amb'il tza'n n-iky'. Mlay b'ant tq'umet jtoj ktzajil jun kyaqinjnab', ate' ajxpich'il nchi jayon tumel tza'n tu'n tb'ijte mo tu'n tel kyniky' jtoj ktzajil jun kyaqinjnab'.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti'tzan jun kyaqinjnab'?

2. Tza'n ntzaj anq'in jun kyaqinjnab'?

3. Ja' ntzaj anq'in jun kyaqinjnab'?

4. Jte' amb'il nwe' jun kyaqinjnab'

K'lojyol:

Kyaqinjnab'	yekil	tmijil	plaj tx'otx'	yuchjil	qutxjil
xaq	pintze	paqx	tjaq'	taqklan	

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Tmijil _____

2. Yekjil _____

3. Yuchjil _____

4. Qutxjil _____

5. Taqklan _____

Ttxolilyol

Yol: Ok+ -la, mlay+ -t + -la

Okla, tajtla, mlaytla.

Tajtla tu'n t-xi tjayona tumel tza'n tu'n tb'ijte.

Tu'n t-xiya jyol tumel tza'n tu'n tb'ijte.

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit juntl maj jun txol yol tu'n tq'umantiya tu'n tb'ant. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Nchi jayon ajxpich'il tza'n tu'n tb'ijte jtoj ktzajil jun kyaqinj':

Tajtla tu'n tel kyniky' ajxpich'il jtoj tu'j ttzaj jun kyaqinjnab'.

1. Xnaq'tzb'il tza'n tu'n ttzaj jun kyaqinjnab': _____
2. Ntzaj yuchj tx'otx': _____
3. Ntzaj qutxj jun jun xaq toj pintze: _____
4. Mya' b'i'n qu'n jun kyaqinjnab': _____
5. Milay b'ant tq'umet jtoj tu'n jun kyaqinjnab': _____

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit tumel jun yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Njaw _____ tx'otx' tib' tza'n _____ jun kyaqinjnab', tu'ntzan _____ tu'n tel kyniky' ajxpich'il jtoj tu'n ttzaj jun kyaqinjnab'. Ntzaj anq'in jun kyaqinjnab' toj _____ plaj tx'otx'. Tu'n mi'n tzaj il _____ kynajan xjal t-xe chman wittz.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Plaj tx'otx', kyaqinjnab': Nchi jaw yekj plaj tx'otx' tza'n ntzaj jun kyaqinjnab'.

1. Yekil, tx'otx': _____
2. Yuchj, jul _____
3. Taqklan, kyaqinjnab': _____
4. Tjaq', tx'otx': _____
5. Tmijil, plaj tx'otx': _____

XNAQ'WI' 22 TI' NB'AJ TZA'N N-IKY' JUN KYAQINJNAB'

Autor: L. Abassi

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Tniky'sajil tiqu'n ex ti' kb'ajil toj jun u'jb'itz

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Nxi' tb'inchin tx'otx' tib' tza'n ntzaj jun kyaqinjnab' tu'ntzan njaw yekj twitz tx'otx'. Ntzaj anq'in jun kyaqinjnab' toj tmijil kab'e plaj tx'otx', ex tza'n ntzaj yuchj jun jul at tjaq'xi tx'otx', ex tza'n ntzaj qutxj jun xaq kyoj pintze, etc.

Mya' b'i'n qu'n jtoj tu'n ttzaj jun kyaqinjnab' tu'n jun paqx ntzaj, tzmax tjaq' tx'otx' ntzaj anq'in tza'n nxi' tb'inchin tx'otx' tib' qu'n otaq tz'iky nim amb'il t-xi' tb'inchin tten. N-iky' jun kyaqinjnab' toj tpa'xil jun plaj tx'otx', ayitzan techil mo tb'eyil jun kyaqinjnab' ex nim ja' n-iky', me mi'n njapon jun taqklan amb'il tza'n n-iky'. Mlay b'ant tq'umet jtoj ktzajil jun kyaqinjnab', ate' ajxpich'il nchi jayon tumel tza'n tu'n fb'ijte mo tu'n tel kyniky' jtoj ktzajil jun kyaqinjnab'.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j ti' nb'aj aj tiky' jun kyaqinjnab'.

Tkyajin Aq'untl

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Toj jun Venn se'w tu'n tkub' tz'ib'it kab'e puqyol ti'j ti' nb'aj tza'n n-iky' jun kyaqinjnab'.

Tkyajin Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a wuq sqit te jun puqyol ti'j ti' nb'aj aj tiky' jun kyaqinjnab'.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq jni' il nb'aj aj tiky' jun kyaqinjnab'.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 23 QE Q'EQJAB'IL

Huracán Mitch. Extraída de: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hurricane_Mitch_Oct_26_1998_1915Z.jpg Autor: NASA, NOAA.

Ti'tzan jun q'eqjab'il?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz.

Q'eqjab'il

N-ok tb'i te **q'eqjab'il** tza'n nim nkub' ten **kyq'iq' jb'al, saqb'aqin** ex noq ti'chaq txqantl. Ntzaj anq'in jun q'eqjab'il tza'n njaw maq'te jun plaj **malana'** tza'n q'ijil mo ch'ixtaq ttzaj tq'ijl **jb'alil**. Antzaxix ntzaj txqan q'eqjab'il toj mlaj mo kyoj **maq'maj tx'otx'**,

Tza'n nim kyq'iq' ex jb'al toj q'eqjab'il, nch'iy nim **tipumal plow**. Tza'n ntzaj jun q'eqjab'il nim ja nyuch'j toj **mlaj**. Qa nim amb'il nten jun q'eqjab'il nim aq'until tu'n t-xi aq'unet. Il ti'j tu'n t-xi qb'i'n jotx amb'il ti'j tqanil aj ttzaj jun q'eqjab'il, qu'n at ja mya' b'a'n ta'ya tu'ntzan kyex xjal toj ex tu'n kyxi' ja' ktzajil kyq'uma'n ajkawil.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti'tzan jun q'eqjab'il?

2. Tza'n n-iky' jun q'eqjab'il toj tkobj'ila?

3. Ti'tzan ntzaj mo nkub' tza'n q'eqjab'il?

4. Tiqu'n ntzaj jun q'eqjab'il?

K'lojyol:

q'eqjab'il	kyq'iq' jb'al	saqb'aqin	malana'	jb'alil
maq'maj tx'otx'		plow	tipumal	mlaj.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Q'eqjab'il _____

2. Kyq'iq' jb'al _____

3. Jb'alil _____

4. Tipumal _____

5. Saqb'aqin _____

Ttxolilyol

Qe piḡ yol.

Wa'l, n-ok, tzaj, njaw, kyoj, t-xi, ex, toj...

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit juntl maj jun txol yol tu'n tq'umantiya tu'n tb'ant. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Ntzaj tz'aq txqan saqb'aqin junjun maj tza'n ntzaj jb'al

1. _____ tb'i te q'eqjab'il.
2. Nim _____ ten kyq'iq' jb'al.
3. N_____ anq'in jun q'aqab'il tza'n njaw maq'te jun plaj malana'.
4. txqan q'eqjab'il mlaj mo _____ maq'maj tx'otx'.
5. Tza'n nim kyq'iq' _____ jb'al toj q'eqjab'il.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit tumel qe piḡyol tu'n tten ttab'il puqyol.

_____ tb'i _____ q'eqjab'il tza'n nim _____ ten kyq'iq' jb'al, saqb'aq'in ex noq ti'chaq txqantl. N_____ anq'in jun q'eqjab'il tza'n n_____ maq'te jun plaj malana' tza'n q'ijil _____ ch'ixtaq ttzaj tq'ijl jb'alil. Antzaxix n_____ txqan q'eqjab'il toj mlaj mo kyoj maq'maj tx'otx'.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

1. Tipumal, kyq'iq' jb'al: Nim tipumal kyq'iq' jb'al tza'n at jun q'aqab'il.
2. Q'eqjab'il, kyq'iq' jb'al: _____
3. Saqb'aqin, jb'al: _____
4. Malana', maq'maj tx'otx' _____
5. Tipumal, q'eqjab'il: _____
6. Plow, mlaj: _____

XNAQ'WI' 24 TIQU'N NTZAJ EX TI' NB'AJ TZA'N N-IKY' JUN Q'EQJAB'IL

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

Efectos huracanes. Extraída de:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hurricane_katrina_damage_gulfoport_mississippi.jpg
Autor: FEMA/Mark Wolfe

U'jb'itz aq'until

Tniky'sajil ti'j kyxilen jun ti' ex tu'n tel qniky' alqi'j nqo yolín toj jun puqyol

Tqanil: U'jinxa puqyol.

Yek'b'il: Tza'n ntzaj jun q'eqjab'il toj kojib'il nim jb'al ntzaj, njaw xoq'li toj b'e, twi' pe'n, njaw xch'akin toj kyja alumj, me ntzaj nim xwich' toj chq'ajlal ex mi'n nxi tzqij a', tza'n q'ijil b'e'x nxi mu'xix tqan a'. Tz'elpon tzintz qa ma tzaj jun q'eqjab'il nmojin tu'n tchewx twitz tx'otx'. At junjun xjal nq'umante qa mya' b'a'n tu'n ttzaj q'aqab'il qu'n b'e'x nkub' t-xjo'n mo nxi tiqan jni' tz'is otaq tz'ok ti'j awal.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j ti' nb'aj aj tiky' jun q'eqjab'il.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tz'ib'il ti'j kab'e puqyol ti'j tiqu'n ntzaj ex ti' nb'aj aj tiky' jun q'eqjab'il.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it jun puqyol te wuq sqit ti'j ti'chaq nb'aj tza'n ntzaj jun q'eqjab'il.

Aj tpon b'aj tu'n ttz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq ti'chaqtzin nb'aj aj ttzaj jun q'aqab'il.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 21-24

1. K'loj yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

kyaqinjnab'	tmijil	plaj tx'otx'	yuchjil	qutxjil
q'eqjab'il	kyq'iq' jb'al	saqb'aqin		plow

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____
8. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit a yol mo qe yol tu'n tten tnab'il qe txolyol.

1. Ntzaj anq'in jun kyaqinjnab' toj _____ plaj tx'otx'.
2. Ntzaj yuchj jun jul _____ tx'otx'.
3. Tza'n ntzaj qutxj jun xaq _____ pintze.
4. Mya' b'i'n qu'n jtoj tu'n _____ jun kyaqinjnab'.
5. Milay b'ant tq'umet jtoj _____ jun kyaqinjnab',

Tqanil: Tz'ib'inkub'a k'loj yol tib'aj sqit tu'n tten ttab'il puqyol.

te	n-ok	ntzaj	njaw	tzaj
----	------	-------	------	------

_____ tb'i _____ q'eqjab'il tza'n nim _____ ten kyq'iq' jb'al, saqb'aqin ex noq ti'chaq txqantl. _____ anq'in jun q'eqjab'il tza'n _____ maq'te jun plaj malana' tza'n q'ijil _____ ch'ixtaq ttzaj tq'ijl jb'alil. Antzaxix _____ txqan q'eqjab'il toj mlaj mo kyoj maq'maj tx'otx'.

3. U'jb'itz

Tqanil: U'jinxa puqyol ex tu'n tel tniky'a tiqu'n ntzaj ex ti' ntzaj tza'n n'ikyj.

Nxi' tb'inchin tx'otx' tib' tza'n ntzaj jun kyaqinjab' tu'ntzan njaw yekj twitz tx'otx'. Ntzaj anq'in jun kyaqinjab' toj tmijil kab'e plaj tx'otx', ex tza'n ntzaj yuchj jun jul at tjaq'xi tx'otx', ex tza'n ntzaj qutxj jun xaq kyoj pintze.

Mya' b'i'n qu'n jtoj tu'n ttzaj jun kyaqinjab' tu'n jun paqx ntzaj, tzmax tjaq' tx'otx' ntzaj anq'in tza'n nxi' tb'inchin tx'otx' tib' qu'n otaq tz'iky nim amb'il t-xi' tb'inchin tten. N-iky' jun kyaqinjab' toj tpa'xil jun plaj tx'otx', ayitzan techil mo tb'eyil jun kyaqinjab' ex nim ja' n-iky', me mi'n njapon jun tal kmuj amb'il tqan tza'n n-iky'. Mlay b'ant tq'umet jtoj ktzajil jun kyaqinjab', ate' ajxpich'il nchi jayon tumel tza'n tu'n tb'ijte mo tu'n tel kyniky' jtoj ktzajil jun kyaqinjab'.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a ti'j tiqu'n ntzaj ex ti' ntzaj tza'n n-iky a ntq'uma'n puqyol.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a ti' ntzaj tza'n n-iky jun q'eqjab'il.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a ti'j kyxilen kab'e il n-iky' twitz tx'otx' tu'n qajwa ex pa'nksa ti' chaqtzan nb'aj aj kyiky'. Toj jun Diagrama de Venn.

TKYAJIN TNEJ TXUTZQIB'

IV

XNAQ'WI' 25 QE TXKUP EX TB'ALIL KYCHWINQLAL

Autor: J. HUTSCH

Tza'n tb'alill kychwinqlal txkup?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Qe txkup ex tb'alil kychwinqlal

Nchi jaw anq'in nim wiq **txkup** toj **plow**. At txqan txkup nchi anq'in toj mo ttzi plow. Qe **ch'u'anq'ib'il** txkup: **Sju'l** ex **ǰok'/muluk**. Qe pich'/ch'it: **sq'aq** ex **xq'a'yil**. Qe **jil**: plow kan ex plow petz ex txqantl. Ikytzan tumel kychwinqil plow txkup tza'n awo xjalqo: nchi anq'in ex nchi kyim, nchi poq'in ex nchi ch'iy. Nimx il nb'aj toj kychwinqlal plow txkup.

Ntzaj il tza'n: njaw **najsen** kyja mo toj ja' njaw nch'iy kywa ex tumel kyanq'ib'il, tza'n njaw tz'ilsin a' mo tza'n n-oken plow tu'n t-xi xob'aj **tz'is**. Jotxjo lu' jun il te **chwinqlal toj plow**.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Tza'n tb'alil kychwinqlal txkup?

2. Ikytzan kychwinqlal txkup tza'n kye xjal?

3. Ti'qatzi'n ch'u'anq'ib'il?

4. Ti' il ntzaj toj kychwinqlal plow txkup?

K'lojyol:

Txkup	ch'u'anq'ib'il	pich'/ch'it	sq'aq	xq'a'yil	
jil	sju'l	ħok'/muluk	najsil	tb'al	chwinqlal toj plow

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Sju'l _____
2. ħok'/muluk _____
3. Sq'aq _____
4. Xq'a'yil _____
5. Chwinqlal toj plow _____

Ttxolilyol

Qe ipyol ex qe amb'il te ja'lo, ojtxi ex jayxi

Nqo ka'yin qib', Nchi ok mojin, kub' ximin, Kchi ajb'il.

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ipyol. Ka'yinxaxa ti'j yek'b'il.

Nchi anq'in nim wiq txkup toj plow.

1. Nchi _____ nim wiq txkup toj plow.
2. At txqan txkup _____ anq'in toj mo ttzi plow.
3. nchi anq'in ex _____ kyim.
4. _____ poq'in ex _____ ch'iyil.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol tu'n tten tnab'il puqyol.

Nchi jaw anq'in _____ toj plow. At txqan txkup nchi anq'in toj mo _____ plow.

At tb'alil kychwinqil plow txkup ikytzan tza'n awo xjalqo: nchi _____ ex nchi kyim, nchi _____ ex nchi ch'iy. Nimx il nb'aj toj _____ plow txkup.

Ntzaj il tza'n: njaw _____ kyja, ja' njaw nch'iy kywa ex tumel kyanq'ib'il, tza'n njaw tz'ilsin a' mo tza'n n-oken plow tu'n t-xi xob'aj tz'is. Jotx lu' jun il te chwinqlal toj plow.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxaxa ti'j yek'b'il.

Swuj, plow: Nchi najan xok'/muluk kyoj plow.

1. Xq'a'yil, plow: _____
2. Txqan, sq'aq: _____
3. Pich'/ch'it, jil: _____
4. Sju'l, chwinqlal: _____
5. Txqan, xok'/muluk: _____

XNAQ'WI' 26 QE TXKUP EX QE XJAL

Autor: Antonio Arreaga

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Tniky'sajil ttxolb'il ti'j nb'aj mo n-iky'.

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Nchi jaw anq'in nim wiq txkup toj plow. At txqan txkup nchi anq'in toj mo ttzi plow. Qe ch'u'anq'ib'il txkup: Sju'l ex xok'/muluk. Qe pich'/ch'it: sq'aq ex xq'a'yil. Qe jil: plow kan ex plow petz ex txqantl. Ikytzan tb'alil kychwinqil plow txkup tza'n awo xjalqo: nchi anq'in ex nchi kyim, nchi poq'in ex nchi ch'iy. Nimx il nb'aj toj kychwinqlal plow txkup.

Ntzaj il tza'n: njaw najsen kyja mo toj ja' njaw nch'iy kywa ex tumel kyanq'ib'il, tza'n njaw tz'ilsin a' mo tza'n n-oken plow tu'n t-xi xob'aj tz'is. Jotxjo lu' jun il te chwinqlal toj plow.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j tb'alil kychwinqel txkup ex xjal.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tz'ib'il kyi'j txkup ex kyajb'en te kychwinqil xjal.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it wajxaq sqit te jun puqyol ti'j kyajb'en txkup toj kojb'il.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' kyajb'en txkup ex jun q'an sqit tjaq' kyb'i txkup.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 27 QE TXKUP

Extraida de: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mamiferos_Zoologico_de_Caricua_Caracas_-_Venezuela.jpg Autor: Veronidae

Ti' nchi oken junjun txkup te qxmilal?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz.

Qe txkup ex kyoken te qxmilal

Nim nchi ajb'in txkup toj kychwinqil yab' tu'n nchi mojin tu'n kyq'anj junjun **yab'il** te **kyxmilal**, ikytzan tza'n kymojob'il tx'yan, wiġ, chej, pich', ħiky ex **sju'l** mo tali'n a'. Nim kyajb'en kymojob'il txkup te **q'anil** ila' wiq yab'il mo **b'is**, nim nchi mojin kye k'wal mo ku'xin q'a mo txin te onil tu'n tel naj yab'il kyi'j. Jun sju'l txkup nim **tipumal** ex t-xim twitz tx'otx' qu'n n-ajb'in tu'n tel laq'e yab'il. Chichitzan junjun ajxpich'il qa a kyq'ajq'ojil kywi' mo tza'n chi o'q sju'l n-oken tu'n ttx'ixpit tumel kynab'il ex nten **tzalajb'il** kyuk'a k'wal at síndrome de Down mo Autismo kyi'j ex nmojin tu'n ttx'ole tumel jni' nxi kyb'inchin.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel.

1. Ti' nchi oken junjun txkup te qxmilal?

2. Q'umantza kyb'i txkup nchi mojin ti'j junjun yab'il te qxmilal?

3. Ti Tajb'in sju'l toj qchwinqlal?

4. Ti' n-ajb'in tq'ajq'ojil kywi' sju'l?

K'lojyol:

yab'il	q'anil	xmilal	sju'l	tzalajb'il	tipumal	b'is
--------	--------	--------	-------	------------	---------	------

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Xmilal _____

2. Yab'il _____

3. Sju'l _____

4. Tipumal _____

5. B'is _____

Ttxolilyol:

B'ant: b'antil mo ja'ku b'ant.

Ja'ku q'anaj jun yab'.

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit jun yol mo aqe yol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

B'a'n tu'n kyoken txkup te mojb'il tu'n kyq'anaj yab'.

1. Nim _____ ajb'in txkup toj kychwinqil yab'.
2. Tu'n _____ te mojb'il.
3. Ja'ku _____ jun yab'.
4. _____ tu'n kymojin tx'yan, wiċ, chej, pich', ħiky ex sju'l mo tali'n a'.
5. Nim kyajb'en kymojb'il txkup _____ ila' wiq yab'il mo b'is.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz yol mo ipyol tu'n tten ttab'il puqyol.

_____ txkup te kychwinqil xjal tu'n nchi mojen _____ chi q'anaj junjun yab'il kyi'j xjal. _____ chi mojen tx'yan, wiċ, chej, pich', ħiky ex sju'l. Nim kyajb'en _____ txkup te q'anil ila' wiq yab'il mo b'is, nim nchi mojin kye k'wal te onil tu'n _____ yab'il.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Xjal, q'anil: Jun xjal ok te ajq'anil

1. Yab'il, q'anil: _____
2. Sju'l, tipumal: _____
3. B'is, xjal: _____
4. Xmilal, tzalajb'il: _____
5. Sju'l, yab'il: _____

XNAQ'WI' 28 QE TXKUP EX KYOKEN TE QXMILAL

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

Extraida de: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stella_at_school.jpg
Autor:John Hurd

U'jb'itz aq'untl

Q'umal ti'j ttxolb'il na'b'il.

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Nim nchi ajb'in txkup toj kychwinqil yab' tu'n nchi mojin tu'n kyq'anj junjun yab'il te kyxmilal, ikytzan tza'n kymojob'il tx'yan, wiġ, chej, pich', ħiky ex sju'l mo tali'n a'. Nim kyajb'en kymojob'il txkup te q'anil ila' wiq yab'il mo b'is, nim nchi mojin kye k'wal mo ku'xin q'a mo txin te onil tu'n tel naj yab'il kyi'j. Jun sju'l txkup nim tipumal ex t-xim twitz tx'otx' qu'n n-ajb'in tu'n tel laq'e yab'il. Chichitzan junjun ajxpich'il qa a kyq'ajq'ojil kywi' mo tza'n chi o'q sju'l n-oken tu'n ttx'ixpit tumel kynab'il ex nten tzalajb'il kyuk'a k'wal at síndrome de Down mo Autismo kyi'j ex nmojin tu'n ttx'ole tumel jni' nxi kyb'inchin.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j kyoken txkup te qxmilal.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tz'ib'il ti'j tajb'en txkup te qxmilal.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it wajxaq sqit te jun puqyol ti'j kyoken txkup te tb'anel chwinqlal.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq kyoken txkup te qchwinqlal ex jun q'an sqit tjaq' kyb'i txkup.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 25-28

1. K'loj yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

ch'u'anq'ib'il sju'l	pich'/chi't xok'/muluk	sq'aq chwinqlal toj plow	xq'a'yil chwinqlal toj plow
-------------------------	---------------------------	-----------------------------	--------------------------------

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil. Tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit tumel ttz'ib'ajtz ipyol tu'n tten ttab'il te jun txolyol.

1. Nchi _____ nim wiq txkup toj plow.
2. At txqan txkup _____ anq'in toj mo ttzi plow
3. nchi anq'in ex _____ kyim,
4. _____ poq'in ex _____ ch'iyil.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a k'loj yol tib'aj sqit tu'n tten ttab'il puqyol.

ttzi	wiq	txkup	kyim	chwinqlal	anq'in	najsen
------	-----	-------	------	-----------	--------	--------

Nchi anq'in _____ toj plow. At txqan txkup nchi anq'in toj mo _____ plow. At tumel kychwinqil qe plow txkup ikytzan tza'n awo xjalqo: nchi _____ ex nchi kyim, nchi _____ ex nchi ch'iy. Nimx il nb'aj toj _____ plow txkup.

Ntzaj il tza'n: njaw _____ kyja, ja' njaw nch'iy kywa ex tumel kyanq'ib'il, tza'n njaw tz'ilsin a' mo tza'n n-oken plow tu'n t-xi xob'aj tz'is. Jotx lu' jun il te chwinqlal toj plow.

3. U'jb'itz

Tqanil: Tu'n tel tniky'a ti'j ttxolb'il ti' nb'aj toj puqyol

Jun xjal tzaj tlaq'o'n jun tal nuch kyix tu'n tsaqchan jun tal tk'wal junjun q'ij, qu'n ikytzan tzaj ntq'uma'n ajq'anil. At jun yab'il ti'j k'wal me cheb'aku qq'anjil tal k'wal qa ma saqchan ti'j kyix chitzan ajq'anil te manbaj. Ntzalaj tal netz' k'wal tza'n n-ichin tal kyix toj a'. N-ajb'en jun kyix te q'anil junjun yab'il toj qchwinqlal.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun puqyol ex kchiky'b'ila ti'j ttxolb'il tza'n kb'ajil.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a ttxolb'il puqyol ma b'aj ttz'ib'ina ex ajla'n txolb'inte tu'na.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun puqyol kyib'aj txkup ex kyoken te kyxmilal xjal.

Q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' n-el tniky'a ti'j ex q'an sqit kyjaq' ti'j kyonb'il txkup.

B'ib'il 4

B'ixnaq'tz: Qe txkup ex tb'alil kychwinqel.

Ajo tb'alil chwinqel atzan tx'ixpb'il n-iky' toj tchwinqel jun xjal mo txkup ex ntzaj xkye tza'n n-ul anq'in ex npon b'aj tza'n nkyim. Ajo tb'alil chwinqlal atza'n tza'n: N-ul anq'in, njaw ch'iy, njaw kypuqtzan kyib' ex nchi kyim. Toj junjun tb'alil chwinqlal at tx'ixpb'il n-iky' cheb'a. Jotxjo at kychwinqel tza'n txkup ex k'ul nchi tx'ixpin junjun q'ij tza'n ntzaj xkye tza'n nchi tzaj anq'in ex npon b'aj aj kykyim tzmax aj kykyim. Aqe amb'il lo atza'n kyb'i n-ok te "tb'alil chwinqel".

Junjun txkup tuk'a tb'alil kychwinqel me jotx nchi tzaj anq'un, nchi ch'iy, nchi poq'in ex nchi kyim.

Tza'n nchi tzaj nq'in atzan tnejil amb'il toj kychwinqel txkup; nchi jaw ch'iy qu'n tojo amb'il lo nim kywa nb'aj.

Aj tul itz'ja txkup atzan tnejil tb'alil kychwinqel; nchi jaw ch'iy ex nchi poq'in, me tojjo tnejil tb'alil nim nchi ch'iy qu'n nim kywa nb'aj.

Nim t-xilen ex tb'anil tu'n kyanq'in kyal txkup. B'i'n qu'n qa nimx txkup ma chi jaw naj mo ate' txqan ch'ix kyjaw naj, tunjo lu' tb'anil tu'n kypoq'in txkup. Tu'ntzan ja'lo toj junjun tnam twitz tx'otx at junjun txkup jpu'nqe kyu'n xjal nchi klon kyi'j txkup tu'n kyxi' ka'yit tu'n mi chi kub' naj.

Jun tb'anil aq'untl ma b'ant kyu'n xjal nchi klon mo nchi ka'yin ti'j kychwinqlal txkup, atza'n n-okx kyjpu'n junjun txkup tu'n kypoq'in, qu'n atza'n jpu'nqe at ka'yilkye, nchi wa'n toj tb'anil ex nchi ok ka'yin kyu'n ajq'anil. Nchi aq'unan xjal kyi'j txkup tza'n tu'n kypoq'in tu'n tten tb'anil chwinqel kye junjun txkup.

B'i'n tu'na qa jun Galápagos petz ja'ku ten lajk'al ab'q'i tchwinqel, me jun us noq jwe'laj mo jun k'al jwe' q'ij tchwinqel. Tu'n tel qniky' te qa awo xjalqo ikytzan jun txkup nqo yab'te tza'n nqo tijin, me ikyx tumel qchwinqel. Qa at'e txkup quk'il tu'n kyok qka'yin ex tu'n qklon kyi'j ex qa ma chi kyim ikyxla tu'n tb'aj qu'n iky tumel chwinqel.

XNAQ'WI' 29 CH'IX KYJAW NAJ MANATI

Autor: Yumaesmanolito

Ti' t-xilen jun manatí?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz.

Ch'ix kyjaw naj manatí

Qe manatíes jun wiq txkup noq **kuyin** kyu'n ex nim numb'il at kyuk'a. Noq nchi wa'n nim amb'il, nchi ajlan ex nchi iky' toj nimx **plaj a'**. Noq **itzaj** kywa **manatí** nb'aj, me atku junjun maj nchi b'aj netz' kyix mixti' kyb'aqil at tza'n nchi wa'n itzaj, ikytzan twa jun manatí nb'aj.

Mi'naxix nchi joylajtz kyu'n txqantl txkup te kywa, me aye **ch'u'anq'ib'il** txkup nchi joylajtz kyu'n xjal ex ch'ix kyjaw naj twitz tx'otx. Nchi joylajtz kyu'n xjal tu'n tb'anel **tchib'ajil** ex **t-until**, me ja'lo **xq'uqin** kyten kyu'n kawb'il. Kchi jawel naj toj jun jteb'in ab'q'i qa mi'n chi okil **k'u'jlet** ex qa ma chi kub' ten xjal b'iyolkye. Nimx kch'iyil k'ul kyoj malana' qa ma chi jaw naj manatíes, nim kyajb'en tu'n nchi q'onte tb'anel chwinqlal tjaq' a' kyoj malaná.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' t-xilen jun manatí?

2. Tza'n kychwinqil manatíes?

3. Alkyeqe nchi jyon kyi'j manatíes?

4. Ti' qu'n nchi joylajtz manatíes?

5. Ti' il ktzajil qa ma chi kub' naj manatíes?

K'lojyol:

Kuyin	plaj a'	itzaj	manatí	kyiä
ch'u'anq'ib'il	chib'aj	t-until	xq'uqil	k'u'jlil

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Kuyin _____
2. Itzaj _____
3. Kyiä _____

4. Chib'aj _____
5. Unt _____

Ttxolilyol

Ch'ix, ja'ku.
Ch'ix kyjaw naj manatí, ja'ku jaw naj ch'u'anq'ib'il.

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit jun yol mo aqe yol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxá ti'j yek'b'il.

Tu'n kyok qka'yin ta'lin a qu'n ja'ku chi jaw naj.

1. _____ kyjaw _____ twitz tx'otx.
2. Nchi _____ kyu'n xjal
3. _____ chi jawel naj toj jun jteb'in ab'q'i
4. _____ b'ant tu'n qka'yin kyi'j qa qaj.
5. _____ nim k'ul kch'iyil

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol mo aqe yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Qe manatíes jun wiq txkup _____ jaw naj twutz tx'otx. _____ chi jaw naj qa ma chi okten kyjolajtz kyu'n xjal. Noq nchi wa'n nim _____, nchi ajlan ex nchi icy' toj nimx plaj _____. Noq itzaj kywa manatí _____, me atku junjun maj nchi b'aj netz' _____ mixti kyb'aqil tza'n nchi wa'n itzaj, ikytzan twa jun manatí nb'aj.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxá ti'j yek'b'il.

Txkup, manatíes: Qe manatíes jun wiq txkup noq ku'yin kyu'n ex noq k'ul kywa n'ok.

1. Kyiix, kuyin: _____
2. Manti, plaj a': _____
3. Chib'aj, manatí: _____
4. Ch'u'anq'ib'il, txkup: _____
5. Manatí, k'u'jlet: _____

XNAQ'WI' 30 TIQU'N CH'IX KYJAW NAJ MANATÍES

Extraída de:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Manatee_bearing_scars_on_back_from_boat_propeller.jpg
Autor: Bonde, Robert K, U.S. Fish and Wildlife Service

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Tu'n t-xi ximit ti' kb'ajil tza'n n-iky' jun ti'le.

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Qe manatíes jun wiq txkup noq kuyin kyu'n ex nim numb'il at kyuk'a. Noq nchi wa'n nim amb'il, nchi ajlan ex nchi iky' toj nimx plaj a'. Noq itzaj kywa manatí nb'aj, me atku junjun maj nchi b'aj netz' kyix mixti' kyb'aqil at tza'n nchi wa'n itzaj, ikytzan twa jun manatí nb'aj.

Mi'naxix nchi joylajtz kyu'n txqantl txkup te kywa, me aye ch'u'anq'ib'il txkup nchi joylajtz kyu'n xjal ex ch'ix kyjaw naj twitz tx'otx. Nchi joylajtz kyu'n xjal tu'n tb'anel tchib'ajil ex t-until, me ja'lo xq'uqin kyten kyu'n kawb'il. Kchi jawel naj toj jun jteb'in ab'q'i qa mi'n chi okil k'u'jlet ex qa ma chi kub' ten xjal b'iyolkye. Nimx kch'iyil k'ul kyoj malana' qa ma chi jaw naj manatíes, nim kyajb'en tu'n nchi q'onte tb'anel chwinqlal tjaq' a' kyoj malaná.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'ia ti'j kychwinqel manatí.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz Aq'untl:

Tz'ib'il puqyol ti'j ch'ix kyjaw naj kyja txkup toj kojb'il mo twitz tx'otx'.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it wuq sqit puqyol ti'j ch'ix kyjaw naj kyja txkup toj kojb'il mo twitz tx'otx'.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' tiqu'n ch'ix kykub' naj kyja txkup toj kojb'il mo twitz tx'otx'.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 31 QO KLON KYI'J PINTZE

Extraida de Wikipedia

Ti' nchi ajb'en pintze?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Qo klon kyij pintze

Jotxjo tb'anel qchwinqlal kye xjal ex kye jotx at tchwinqel twitz tx'otx' tb'anel qa xikyle kychwinqlal ti'j ch'uq k'ul ex **pintze**. Chichitzan Tnam Mujb'in kyib' (Naciones Unidas) qa ma chi ok qka'yin pintze, nim **kyq'iq** ex chwinqel ktemil, mlay ten txqan CO₂; b'i'n qu'n qa at 31% toj k'al pintze at twitz tx'otx', at 80% toj k'al txkup nchi najan ex jni' at kychwinqlal twitz tx'otx', tu'njo lu' nqo anq'in mo nqo wa'n 20% toj k'al xjal twitz tx'otx'.

At jun tumel tza'n tu'n t-xi k'u'jlet qe pintze ex jni' at qtxlaj, atza'n tu'n **token kab'e maj** noq ti'chaq n-ajb'in qe, qu'n awo xjalqo mlay qo'x **loq'il** noq ti'chaq.

Junjun ti' tu'n kyajb'en kakab' majchaq tza'ku: **lemo'n, u'j** ex **syapin**. Tu'n ttxolil lo mlay jaw b'aj pintze jun paqx ex ktemil chwinqlal twitz tx'otx', qu'n atza'n pintze nmaqon ti'j jni' yab'il ex sojil toj kyq'iq'.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' nchi ajb'en pintze?

2. Ti' kb'ajil qa mi' chi ok qka'yin pintze?

3. Ti' kb'ajil qa ma chi ok qka'yin pintze?

4. Tze'n tu'n kyoken kab'e maj junjun ti'le qe?

K'lojyol:

pintze	kyq'iq	chwinqlal	toj k'al	qtxlaj
token kab'e maj	loq'il	lemo'n	u'j	syapin

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Token kab'e maj _____
2. Kyq'iq' _____
3. Toj k'al _____
4. Lemo'n _____
5. Syapin _____

Ttxolilyol

Tajb'en yol "Tu'n" te b'inchel.

Tu'n t-xi ximit, tu'n t-xi k'u'jlet

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a juntl maj kyib'aj sqit jun txolyol, tu'n token yol "tu'n" tu'na. Tu'n t-xi b'inchit mo mi'n t-xi b'inchi. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Awal ti'j tze: Tu'n kyawan xjal tze tu'n tten chwinqel.

1. Kychwinqlal txkup toj pintze: _____
2. Tx'emil tze: _____
3. At kychwinqlal twitz tx'otx': _____
4. K'u'jlil pintze ex jni' at twitz tx'otx': _____
5. Kyoken kab'e maj noq ti'chaq n-ajb'in qe: _____

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol mo aqe yol tu'n tten ttab'il puqyol.

_____ tten tb'anel qchwinqlal il ti'j _____ kyok ka'yit pintze. Chichitzan Tnam Mujb'in kyib' (Naciones Unidas) qa ma chi _____ qka'yin pintze, nim kyq'iq _____ chwinqel ktemil, mlay ten txqan CO2; b'i'n qu'n qa at 31% toj k'al pintze at twitz tx'otx', at 80% toj k'al txkup nchi najan ex jni' at kychwinqlal twitz tx'otx', _____ lu' nqo anq'in mo nqo wa'n 20% toj k'al xjal twitz tx'otx'.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Chwinqlal, pintze: Nim chwinqlal ktemil twitz qnana tx'otx' qa ma chi ok qka'yin pintze.

1. Kyq'iq', pintze: _____
2. Kyq'iq, chwinqlal: _____
3. Qtxlaj, pintze: _____
4. Lemo'n, chwinqlal: _____
5. Syapin, token kab'e maj: _____

XNAQ'WI' 32 TU'N QKLON KYI'J PINTZE

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

Extraida de Wikipedia

U'jb'itz aq'until

Tu'n tel qniky'sajil alkye il ex tu'n mina t-xi lemani

Tqanil: U'jinxa puqyol.

Yek'b'il: Tb'anel k'ujb'il kyi'j pintze. B'a'n tu'n tten jun xnaq'tzb'il ti'j tb'anel k'ujb'el kyi'j pintze toj qchwinqlal. Qa ma xtile' qnab'il ti'j tajb'en pintze mlay jaw maq'te twutz tx'otx' ex nimx qchiwinqel ktemil. Nqo anq'in tu'n kyq'iq' awo at qchwinqel, qa at tb'anel kyq'iq' at tb'anel tze ex at tb'anel chwinqel kyi'j nchi wa'n ti'j wiq k'ul. Mi'n kub' chtet tz'is kyoj pintze, nim amb'il nxi' ti'n lemo'n mo syapin tu'n tq'ayj. At wiq tz'is npatin ti'j tanme tx'otx' ex b'ex ntz'olj pin tze ikyjo.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j tza'n tu'n kyklet pintze.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz Aq'untl:

Tz'ib'il jun tqanil tza'n tu'n kyok qk'u'jlen pintze.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it wajxaq sqit puqyol ti'j tiqu'n tu'n tku'x awet tze.

Aj ib'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' ti' t-xilen qa ma kux awet tze ex jun q'an sqit kyjaq' wiq tze.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 29-32

1. K'loj yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

manatí	until	toj k'al	loq'il	lemo'n	u'j	syapin
--------	-------	----------	--------	--------	-----	--------

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il te jun txolyol

1. Ch'ix kyjaw _____ twitz tx'otx.
2. Nchi _____ kyu'n xjal
3. Kchi jawel _____ toj jun jteb'in ab'q'i
4. Qa ma _____ kub' ten xjal b'iyolkye.
5. Nim _____ k'ul

Tqanil: Tz'ib'inkub'a k'loj yol tib'aj sqit tu'n tten ttab'il puqyol.

jaw	ex	ti'j	kub'	tu'n
-----	----	------	------	------

Jotxjo tb'anel qchwinqlal kye xjal ex kye jotx at tchwinqel twitz tx'otx' tb'anel qa xikyle kychwinqlal _____ ch'uq k'ul ex pintze. Chichitzan Tnam Mujb'in kyib' (Naciones Unidas) qa ma chi _____ qka'yin pintze, nim kyq'iq _____ chwinqel ktemil, mlay ten txqan CO2; b'i'n qu'n qa at 31% toj k'al pintze at twitz tx'otx', at 80% toj k'al txkup nchi najan ex jni' at kychwinqlal twitz tx'otx', tu'njo lu' nqo anq'in mo nqo wa'n 20% toj k'al xjal twitz tx'otx'.

At jun tumel tza'n _____ t-xi k'u'jlet qe pintze ex jni' at qtxlaj, atza'n tu'n token kab'e maj noq ti'chaq n-ajb'in qe, qu'n awo xjalqo milay qo'x loq'il noq ti'chaq.

Junjun ti' tu'n kyajb'en kakab' majchaq tza'ku: lemo'n, u'j ex syapin. Tu'n ttxolil lo mlay _____ b'aj pintze jun paqx ex ktemil chwinqlal twitz tx'otx', qu'n atza'n pintze nmaqon ti'j jni' yab'il ex sojil toj kyq'iq'.

3. U'jb'itz

Tqanil: U'jinksa puqyol ex ximina ti' kb'ajil tza'n n-iky' jun ti'le.

Qe manat'ies jun wiq txkup noq kuyin kyu'n ex nim numb'il at kyuk'a. Noq Nchi wa'n nim amb'il, nchi ajlan ex nchi iky' toj nimx plaj a'. Noq itzaj kywa manat' nb'aj, me atku junjun maj nchi b'aj netz' kyix miti kyb'aqil tza'n nchi wa'n itzaj, ikytzan twa jun manat' nb'aj.

Minaxix nchi joylajtz kyu'n txqantl txkup te kywa, me aye ch'u'anq'ib'il txkup nchi joylajtz kyu'n xjal ex ch'ix kyjaw naj twitz tx'otx. Nchi joylajtz kyu'n xjal tu'n tb'anel tchib'ajil ex t-until, me ja'lo xq'uqin kyten kyu'n kawb'il. Kchi jawel naj toj jun jteb'in ab'q'i qa mina chi ok k'u'jlet ex qa ma chi kub' ten xjal b'iyolkye. Nim kch'iyil k'ul kyoj malana' qa ma chi jaw naj, nim kyajb'en qe manat'ies tu'n nchi q'onte tb'anel chwinqlal tjaq' a' kyoj malana'.

Tqanil. Tz'ib'inkub'a jun puqyol ti'j ti' ktzajil toj qchwinqlal qa ma tziky'jo ntq'uma'n u'jb'itz ma b'aj tu'jina.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a toj swej tiqu'n txqan il toj kywinqel plow txkup ti'j puqyol ma b'aj ttz'ib'ina.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a ti'j kyoklen pintze ex kyja txkup.

TJWE'YIN TNEJ TZQIB'B'INCHB'IL

XNAQ'WI' 33 TIKAL

Autor: Lorena Castellanos

Ti' t-xilen Tikal?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Tikal

Jun ja ojtxix tb'antle kyu'n qchman tok tb'i te **Tikal**. Toj pintze te tnam te **Petin** tay'a Tikal. Q'anचा'lxix junjun tumel tza'n b'aj b'inchet qe nim ja ex jni' **ab'aj** ajb'in te b'inchilte, nimxix t-xilen jun tnam toj kychwinqil **qchman** mayaqa toj ab'q'i (250-900 dC). Chitzin qa tej tkub' b'inchet oken **saq ab'aj** ex **txun** kyu'n, ajb'in t-xkyijb'in ja nim wa'linqe tza'n 70 **jaj** te b'inchb'ilkye. Toj Tikal at txqan wiq ja nim oken te jakawb'il, te nejenel, te **okslab'il** ex txqantl tz'ib'inkub' kyib'aj.

Atza'n awab'il, wiq aq'untl nchi b'ant ex tumel tka'ylajt t-xe kya'j nimxix t-xilen toj kychwinqlal qchman. Jotx at twitz kya'j nim t-xilen toj kychwinqlal ex n-ajb'in te **na'l** tb'i qajwa. Jun twitzb'il tu'n tel qniky' te kyanq'ib'il qchman atza'n tumel **kyajlab'il q'ij**, ma tz'okin tu'n kypontaq ti'j jni' k-iky'il toj qchwinqlal.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ti' t-xilen Tikal?

2. Jni' wa'linqe nim ja toj Tikal?

3. Alkye b'inchil kye nim ja Tikal?

4. Tzun n-el tniky'a ti'j kyajlab'il kyq'ij qchman?

K'lojyol:

Tikal	Petin	ab'aj	chman	saq ab'aj
txun	okslab'il	na'l	ajlab'il q'ij	jaj

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Petin _____

2. Jaj _____

3. Oksalb'il _____

4. Txun _____

5. Chman _____

Ttxolilyol

Ipyol ex amb'il te ja'lo, o b'ant ex kb'antel

Ojtxix tb'antle, b'aj b'ant, nchi b'ant, n-ajb'in te na'l, tu'n kypontaq, kchi pol.

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit a yol mo aqe yol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Nqo ximina ti'j kyxilen nima ja.

1. O _____ jun nim ja.
2. O _____ b'ant.
3. N_____ b'ant tumel tka'ylajtz.
4. N-ajb'in _____ na'l.
5. Tu'n _____ pontaq.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Jun temb'il ojtxix _____ kyu'n qchman tok tb'i te Tikal. Toj pintze te tnam te _____ tay'a Tikal. Q'ancha'lxix junjun tumel tza'n b'aj _____ qe nim ja ex jni' ab'aj ajb'in te b'inchilte, nimxix t-xilen jun tnam toj kychwinqil qchman mayaqe toj ab'q'i (250-900 dC). Chitzin qa tej tkub' _____ oken txun ex saq ab'aj kyu'n, ajb'in t-xkyijb'in ja, nim wa'linqe tza'n 70 jaj te b'inchb'ilkye. Toj Tikal at txqan wiq ja nim oken te jakawb'il, te nejenel, te okslab'il ex txqantl tz'ib'inkub' kyib'aj.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Jaj, Tikal: Oxx'al laj jaj twe' Tikal

1. Tikal, Petin: _____
2. Chman, okslab'il: _____
3. Saq ab'aj, Tikal: _____
4. Kyajlab'il q'ij, na'l: _____
5. Jaj, Txun: _____

XNAQ'WI' 34 TIKAL EX TXUTZQIB'Q'IJ

Tikal templo III. Autor: Lorena Castellanos

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Ojtzq'ib'il ti'j txutzqib'q'ij kyu'n mayas

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Jun ja ojtxix tb'antle kyu'n qchman tok tb'i te Tikal. Toj pintze te tnam te Petil tay'a Tikal. At txqantl nim ja tza'n Saq tx'otx' toj tnam te Chnab'jul. Q'ancha'lxix junjun tumel tza'n b'aj b'inchet qe nim ja ex jni' ab'aj ajb'in te b'inchilte, nimxix t-xilen jun tnam toj kychwinqil qchman.

Atza'n awab'il, wiq aq'untl nchi b'ant ex tumel tka'ylajtz t-xe kya'j nimxix t-xilen toj kychwinqlal qchman. Jotx at twitz kya'j nim t-xilen toj kychwinqlal ex n-ajb'in te na'l tb'i qajwa. Jun twitzb'il tu'n tel qniky' te kyanq'ib'il qchman atza'n tumel kyajlab'il q'ij, ma tz'okin tu'n kypontaq ti'j jni' k-iky'il toj qchwinqlal.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j t-xilen tb'i kykojb'ila.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz Aq'untl:

Tz'ib'il jun jteb'in yol kyib'aj ab'ajtz'ib' ex kyxilen.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it jun puqyol te wuq sqit kyi'j ojtxi temb'il twitz tnam te Paxil.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit kyjaq' kyb'i ojtxi temb'il ex jun q'an sqit tjaq' kyxilen.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 35 MACHU PICHU

Machu_Picchu . Autor: M. St-Amant-

Ajtzqi'n tu'na ja' ta'ya Machu Pichu?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz.

Machu Pichu

Toj tnam te Perú at jun ojtxi temb'il toj pintze **Machu Pichu** tb'i, “montana vieja t-xilen toj kyyol **mos**, jun temb'il nim t-xilen toj kyanq'ib'il **Incas** ex twitz tx'otx. 110 **ujlab'** **tnaqchijil** toj plaj te jawl te tnam te Cusco ex Urubamba. Jun Inca temb'il ja ite'ya txqanx nim ja, tq'ob' b'e ex tb'e a' **b'inchanqe** twi' jun nim witz.

Ila' wiq **ab'aj** oken te b'ichilte mujb'in kyten, me mixti' **kxb'il** ajb'in kyu'n. Ja'lo jun nim twitzb'il tumel kychwinqel Incas kyij kyq'o'n qe ex mlay b'ant tu'n t-xi tx'ixpit qu'n n-ajb'in te jun temb'il kye ajoylil, **xjan** toklen ex jakawb'il toj kychwinqil Incas. Jun nim ja te **twuqin** toklin tok twitz tx'otx'.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Ajtzqi'n tu'na ja' ta'ya Machu Pichu?

2. Ti t-xilen Machu Pichu teya?

3. Ti' anq'ib'il nchi najan Machu Pichu?

4. Ti' oken kyu'n xjal te b'inchilte nim ja toj Machu Pichu?

K'lojyol:

Ujlab'	Machu Pichu	Incas	b'inchil	ab'aj
mos	kxb'il	xjan	twuqin	naqchaj

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub'a ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Ujlab' _____

2. B'inchil _____

3. Mos _____

4. Twuqin _____

5. Xjan _____

Ttxolilyol

Chi'mi/ Ja'ku

Chi'mi ktzajil jb'al

Ja'ku b'abt tu'n nxiya ojtzqil Machu Pichu.

Tnejil aq'untl.

Tqanil: Tuk'a tmojb'il ajxnaq'tzal tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit juntl maj qe txolyol te ch'inxiku/ja'ku. Ka'yinxaxa ti'j yek'b'il.

Tu'n tel tniky'a ti'j kyyol Incas: Ja'ku b'ant tyolina toj kyyol Incas qa ma xnaq'tzina ti'j.

1. Tu'n t-xiya b'etil toj Machu Pichu: _____
2. T'un tb'eta jpu'n twitza: _____
3. Tu'n kywa'n xjal kyaje maj: _____
4. Tu'n tkub' ttz'ib'ina jun ujb'il ti'j Machu Pichu: _____
5. Tu'n kymeltz'aj me'x xjal twitz yaya mo xjaw: _____

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il txol yol.

1. _____ b'ant tu'n nxi'ya b'etil kyoj pintze Machu Pichu.
2. 110 ujab' tnaqchijil me _____ qojtzqinte qa qaj tu'n qxi' ka'yilte.
3. _____ iky twitzb'iyil tza'nku Tikal.
4. _____ te tqaqin toklen tok twitz tx'otx'.
5. _____ jotx q'ij n-ajb'in te jun temb'il kye ajoyolil mo kawb'il.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxaxa ti'j yek'b'il.

Incas, Ujab': 110 ujab' tnaqchijil Machu Pichu toj te tnam te Cusco ex Urubamba.

1. Ujab', naqchaj: _____
2. Machu Pichu, Incas: _____
3. Kxb'il, ab'aj: _____
4. B'inchil, xjan: _____
5. Q'olil, twuqin: _____

XNAQ'WI' 36 TWUTZB'IL TIKAL EX MACHU PICHU

Autor: M. Larios

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Tniky'sajil ti'j t-xim ajb'inchil.

Tqanil: U'jinxa puqyol.

Yek'b'il: Toj tnam te Perú at jun ojtxi temb'il toj pintze Machu Pichu tb'i, "montana vieja t-xilen toj kyyol mos, jun temb'il nim t-xilen toj kyanq'ib'il Incas ex twitz tx'otx. 110 ujab' tnaqchijil toj plaj te jawl te tnam te Cusco ex Urubamba. Jun Inca temb'il ja ite'ya txqanx nim ja, tq'ob' b'e ex tb'e a' b'inchanqe twi' jun nim witz.

Ila' wiq ab'aj oken te b'ichilte mujb'in kyten, me mixti' kxb'il ajb'in kyu'n. Ja'lo jun nim twitzb'il tumel kychwinqel Incas kyij kyq'o'n qe ex mlay b'ant tu'n t-xi tx'ixpit qu'n n-ajb'in te jun temb'il kye ajyolil, xjan toklen ex jakawb'il toj kychwinqil Incas. Jun nim ja te twuqin toklin tok twitz tx'otx'.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'ia ti'j twutzb'il jun temb'il jaw kyb'inchin qchman.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz Aq'untl:

Tz'ib'il ti'j kyxilen ex tza'n b'inchan Machu Pichu ex Tikal.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it wuq sqit puqyol ti'j kyxilen ex tza'n b'inchiqe Machu Pichu ex Tikal.

Aj tb'aj tz'ib'it q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' kyxilen ex q'an sqit tjaq' tza'n b'inchinqe.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 33-36

1. K'loj yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

Petin	txun	okslab'il	ajlab'il q'ij	jaj	ujlab'	Machu Pichu	kxb'il
--------------	-------------	------------------	----------------------	------------	---------------	--------------------	---------------

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil. Tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit jun ipyol tu'n tten ttab'il te jun txolyol.

1. Ch'ix kyjaw _____ twitz tx'otx.
2. Nchi _____ kyu'n xjal
3. Kchi jawel _____ toj jun jteb'in ab'q'i
4. Qa ma _____ kub' ten xjal b'iyolkye.
5. Nim _____ k'ul

Tqanil: Tz'ib'inkub'a k'loj yol tib'aj sqit tu'n tten ttab'il puqyol.

Nim ja	ab'aj	ja'ku	temb'il	Incas	witz
---------------	--------------	--------------	----------------	--------------	-------------

Toj tnam te Perú _____ b'ant tu'n nxi'ya b'etil toj pintze Machu Pichu, jun _____ nim t-xilen toj kyanq'ib'il _____ ex twitz tx'otx. 110 ujab' tnaqchijil toj plaj te jawl te tnam te Cusco ex Urubamba. Jun Inca tnam ja ite'ya txqanx _____, tq'ob' b'e ex tb'e a' b'inchin twi' jun nim _____.

Ila' wiq _____ oken te b'ichilte mujb'in kyten, me miti' kxb'il ajb'in kyu'n.

3. U'jb'itz

Tqanil: U'jinksa puqyol ex tu'n tel tniky'a ti'j txutzqib'q'ij kyu'n mayas.

Jun temb'il Chichen Itza toj tnam te México. Attzan jun temb'il nim b'aj kyb'inchin qchman mayas ojtxi ex nim t-xilen ja'lo. Nim nb'aj b'inchentaq antza tza'n tu'n kyxpo'tzin, ex nchi ka'yintaq ti'j t-xe q'ij ex ti' tzul kanin toj kychwinqlal. Chichitzin junjun ajxpich'il qa antza b'aj najan qchman tej kyaj toj Tikal. B'i'n qu'n qa junjun temb'il toj kychwinqel qchman nim t-xilen ex toklen, nche'x qxjalil q'ol chjonte te qajwa. Ja'lo Chichen Itza b'inchinkub' tib'aj a' chichitzin ajxpich'il. Chjonte kye qchman ma jaw kyb'inchin Chichen Itza te xnaq'tzb'il tu'n tel qniky' ti' tzul kanin toj qchwinqel ex jni' tx'ixpu'b'il twitz kya'j.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kyi'j ab'ajtz'ib' Mayas ex kyxilen.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a ti'j kyxilen Machu Pichu ex Tikal ex tza'n b'inchiqe.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kyib'aj ojtxi temb'il kye qchman Mayas.

XNAQ'WI' 37 ESTAMBUL

Extraída de <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Istanbul2010.jpg>
Autor: Istanbul und Türkei Community. <http://www.istanbulpark.de/> - Picture by Selda Yildiz and Erol Gülsen

Q'umantza jun jteb'in tyola ti'j Estambul?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

Estambul

O'kx jun tnam antza tay'a kyxol kab'e plaj tx'otx' Asia ex Europa. 1500 ab'q'i ok te ttxuyil tnam kye kab'e jakawb'il mu'x tnam, aye Romano-Bizantino ex Otoromano. Nim ab'q'i s-iky' tej tku'x tz'ib'it tb'i toj ttxuyil u'j te tnam te Estambul, me toj **tajlal amb'il** 28 te xjaw marzo te ab'q'i 1930 kyij te t-xel Constantinopla.

Ja'lo at kyaj **q'inb'il oxlajk'al jwe'laj ch'uy** xjal nchi najan twutz, atza'n jun matij tnam te Turquía, at nim **pwaq** toj, nim yek'b'il ti'j tumel kyanq'ib'il ex nim **b'etil** nchi pon kanen te jni' twitz tx'otx'. Junjun tnam nkub' tyek'in jni' o b'aj toj tchwinqel ex a tumel tanq'ibil nyolin ti'j mo nkub' tyek'in kyoj junjun tnam kyu'n t-xjalil. Mya' ila' tnam twitz tx'otx' tza'nku **Estambul** tu'n nkub' tyek'in qa at txqan tumel **anq'ib'il** tu'ntlaj jun temb'il te txqan tb'anel anq'ib'il.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Q'umantza jun jteb'in tyola ti'j Estambul?

2. Jte' xjal najle Estambul ja'lo?

3. Alkye ab'q'i kyij Estambul te t-xel Constantinopla?

4. Alqoj tnam ta'ya Estambul?

K'lojyol:

tajlal amb'il	q'inb'il	oxlajk'al	jwe'laj	ch'uy
pwaq	o'kx	Estambul	anq'ib'il	b'etil.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Q'inb'il _____
2. Ch'uy _____
3. Anq'ib'il _____
4. O'kx _____
5. Estambul _____

Ttxolilyol:

B'a'n + t + la

Tajtla tu'n tkub' tb'inchin taq'un.

B'a'ntla t-xiya b'etil

B'a'ntla tu'n tajtzqintiy

Tnejil aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a juntl maj a txolyol tu'n t-xi tq'uma'na jun tumel tuk'a.

Yek'bil: Nlipin k'wal kyib'aj ab'aj: Mi'tla tu'n tb'et k'wal kyib'aj ab'aj.

1. Tb'anix jun tnam Estambul tb'i _____.
2. Nche'x xjal b'etil toj Estambul _____
3. Nim toklen jun tnam Estambul _____
4. At kab'e mu'x tnam kawinqetaq tu'n Estambul. _____
5. Jun tnam naqchaj ta'ya. _____

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il te txol yol.

1. O'kx jun tnam antza tay'a kyxol kab'e plaj tx'otx' Asia ex Europa, _____ tu'n t-xiy ojtzqilte.
2. _____ txnaq'tzina ti'j tiq'u'n ok tb'i te Estambul.
3. Toj ab'q'i 1930 kyij te t-xel _____.
4. Ja'ne _____ tu'n tb'intiya qa at kyaj q'imb'il oxlajk'al jwe'laj ch'uy xjal nchi
5. Mya' ila' tnam twitz tx'otx' tza'nku _____ tu'n nkub' tyek'in qa at txqan tumel anq'ib'il.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

O'kx, Estambul: O'kx jun tnam Estambul tb'i at toj tniky'aj kab'e plaj tx'otx'.

1. Pwaq, Estambul: _____
2. Q'imb'il, Xjal: _____
3. Ch'uy, pwaq _____
4. Anq'ib'il, b'etil: _____
5. Tajlal amb'il, jwe'laj: _____

XNAQ'WI' 38 WIQ AQ'UNTL NB'ANT ESTAMBUL

Grand Bazaar. Extraida de https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grand-Bazaar_Shop.jpg
Autor: Dmgultekin

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

U'jb'itz aq'untl

Tu'n t-xi q'o'yit jupb'il nab'il kyi'j temb'il ttzi plow.

Tqanil: U'jinxa puqyol.

Yek'b'il: O'kx jun tnam antza tay'a kyxol kab'e plaj tx'otx' Asia ex Europa. 1500 ab'q'i ok te ttxuyil tnam kye kab'e jakawb'il mu'x tnam, aye Romano-Bizantino ex Otoromano. Nim ab'q'i s-iky' tej tku'x tz'ib'it tb'i toj ttxuyil u'j te tnam te Estambul, me toj tajlal amb'il 28 te xjaw marzo te ab'q'i 1930 kyij te t-xel Constantinopla.

Ja'lo at kyaj q'inb'il oxlajk'al jwe'laj ch'uy xjal nchi najan twutz, atza'n jun matij tnam te Turquía, at nim pwaq toj, nim yek'b'il ti'j tumel kyanq'ib'il ex nim b'etil nchi pon kanen te jni' twitz tx'otx'. Junjun tnam nkub' tyek'in jni' o b'aj toj tchwinqel ex a tumel tanq'ibil nyolin ti'j mo nkub' tyek'in kyoj junjun tnam kyu'n t-xjalil. Mya' ila' tnam twitz tx'otx' tza'nku Estambul tu'n nkub' tyek'in qa at txqan tumel anq'ib'il tu'ntlaj jun temb'il te txqan fb'anel anq'ib'il.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j wiq aq'untl nb'ant ttzi plow.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tz'ib'il ti'j jni' nb'ant ttzi plow ex tajb'en tu'n tten tpwaq jun tnam.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it jun puqyol te wuq sqit ti'j t-xilen yol Paxil ex Guatemala.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq' t-xilen yol Paxil ex Guatemala.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

XNAQ'WI' 39 EL MIRADOR

Extraida: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flickr_-_archer10_\(Dennis\)_-_DSCN1823B.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flickr_-_archer10_(Dennis)_-_DSCN1823B.jpg) Autor: Dennis Jarvis.

Alkye tnam ja' ta'ya El Mirador?

U'jb'itz

Tqanil: Kux b'ina ti'j t-xilen u'jb'itz

El Mirador

Atza'n **El Mirador** jun nim **temb'il** kye mayas **ojtxix** tb'ant twitz tx'otx'. Antza ta'ya toj pintze te tnam te Petin, toj tnam te Paxil. Ajo temb'il lu' antza ta'ya toj **plaj jawl** te tnam te Petin, toj **tniqach ttx'otx'** México ex Paxil. Nej tjaw b'inchit El mirador twitz Tikal. Tzmax toj ab'q'i 1926 tej jyet kyu'n qe xjal, me tojxix ab'q'i 1980 kyok tenxix xjal **xpich'il** ti'j ok ten q'il k'ul mo tz'is ti'jile tu'n kylonte jni'xixzin twe'.

O jyet tilb'il mo techb'il kyanq'ib'il xjal toj ex chmo'ntaq kyten kyxim toj amb'il Preclásico medio tu'ntzan at txqan ja toj te **chmol** kyib' ex te ja te **okslab'il**, temb'il tu'n **kyxpo'tzin** ex noq ti'chaq txqantl temb'il tu'n t-xi b'inchet noq ti'.

Chichitzan **ajpakalojtxb'il**, tej b'aj xpich'it toj. EL Mirador el jyet jun petin temb'il Danta tb'i. Tej xb'et amb'il el tniky'tzajil qa a jun matij kyja qchman o b'aj b'inchet.

Niky'tzajil u'jb'itz

Tqanil: Tzaq'b'intza junjun xjel

1. Alkye tnam ja' ta'ya El Mirador?

2. Ttoje b'aj b'inchet El Mirador?

3. Alkye nej jaw b'inchet El Mirador mo Tikal?

K'lojyol:

temb'il	Mirador	ojtxix	plaj jawl	tniqach tx'otx'
xpich'il	chmol	okslab'il	xpo'tzil	ajpakalojtxb'il

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a yol tz'ib'inkub' ttxlaj sqit ex kyuk'a txqantl yol tz'ib'inkub'a toj tu'ja.

1. Temb'il _____
2. Niqach _____
3. Xpich'il _____
4. Chmol _____
5. Ajpakalotxb'il _____

Ttxolil yol

Il ti'j. Il ti'j tu'n tajtzqintiy, il ti'j tu'n t-xi'ya. Tu'n tlontiya twitzb'iyil. Tu'n t-xnaq'tzina.

Tnejil aq'untl

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit a yol mo aqe yol tu'n tten ttab'il te jun tuyol mo txolyol, tz'oken yol "il ti'j" tu'na.

1. _____ kylonte twe'.
2. _____ kyajtzqinte tza'n b'inchin.
3. Il ti'j _____ tz'is ti'j.
4. B'aj _____ kyu'n ajpakalojtxb'il.
5. Tu'n t-xi _____ noq ti'chaq.

Tkab'in Aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a tjunalxa kyib'aj sqit jun yol tu'n tten ttab'il puqyol.

Atza'n El Mirador jun _____ kye mayas ojtxix tb'antle twitz tx'otx', tu'ntzan _____ tu'n qojtzqinte tumel kyanq'ib'il qxe'chil. _____ tu'n tkub' yolit kye k'wal kyoj jaxnaq'tzb'il ti'j kyanq'ib'il qchman. Nej tjaw _____ El mirador twitz Tikal. Tzmax toj ab'q'i 1926 tej _____ kyu'n qe xjal, me tojxix ab'q'i 1980 kyok tenxix xjal xpich'il ti'j ok ten q'il k'ul mo tz'is ti'jile tu'n kylonte jnixixzin twe'.

Toxin aq'untl.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txol yol tib'aj sqit tu'n kyoken kab'e yol tu'na. Ka'yinxax ti'j yek'b'il.

Xpo'tzil, Mayas: Toj kyanq'ib'il qchman mayas at xpo'tzb'il nb'ajtaq.

1. El Mirador, temb'il: _____
2. Petin, plaj jawl: _____
3. Niqach, tx'otx': _____
4. Xpo'tzil, El Mirador: _____
5. Ajpakalojtxb'il, xpich'il: _____

XNAQ'WI' 40 TLAKUB'AJTZ TEMB'IL EL MIRADOR.

Mujb'il xnaq'tzb'il ti'j tnejil xnaq'wi'.

Tqanil: Kyajkyajchaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n kytz'ib'in ti'j s-el kyniky' ti'j xnaq'wi' ma qlonte ex tu'n tajb'en k'loj yol kyu'n.

Excavación: Extraída: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:El_Mirador_5.jpg
Autor: Geoff Gallice

U'jb'itz aq'untl

Juntl tumel ti'j kychwinqel mayas kub' ten toj el Mirador.

Tqanil: U'jinxa puqyol

Yek'b'il: Atza'n El Mirador jun nim temb'il kye mayas ojtxix tb'ant twitz tx'otx'. Antza ta'ya toj pintze te tnam te Petin, toj tnam te Paxil. Ajo temb'il lu' antza ta'ya toj plaj jawl te tnam te Petin, toj tniqach ttx'otx' México ex Paxil. Nej tjaw b'inchit El mirador twitz Tikal. Tzmax toj ab'q'i 1926 tej jyet kyu'n qe xjal, me tojxix ab'q'i 1980 kyok tenxix xjal xpich'il ti'j ok ten q'il k'ul mo tz'is ti'jile tu'n kylonte jni'xixtzin twe'.

O jyet tilb'il mo techb'il kyanq'ib'il xjal toj ex chmo'ntaq kyten kyxim toj amb'il Preclásico medio tu'ntzan at txqan ja toj te chmol kyib' ex te ja te okslab'il, temb'il tu'n kyxpo'tzin ex noq ti'chaq txqantl temb'il tu'n t-xi b'inchet noq ti'.

Chichitzan ajpakalojtxb'il, tej b'aj xpich'it toj EL Mirador el jyet jun petin temb'il Danta tb'i. Tej xb'et amb'il el tniky'tzajil qa a jun matij kyja qehman o b'aj b'inchet.

Ti' s-el tniky'a ti'j u'jb'itz?

Kux yolina tu'ka jun tuk'iya ti'j wiq aq'untl nb'ant ttzi plow.

Tkyajin Aq'untl.

Tz'ib'b'itz aq'untl:

Tz'ib'il ti'j qa b'a'n mo mya' b'an tu'n t-xi lukb'it kyi'j ojttxemb'il.

Tqanil: Tu'n tkub' tz'ib'it jun puqyol te wajxaq sqit ti'j tajb'en tu'n qajtzqinte qe ojttxemb'il twitz Paxil.

Aj tb'aj tz'ib'it puqyol q'onkuya jun kyaq sqit tjaq kyb'i ojttxemb'il toj tnam te Paxil.

Tjwe'yin aq'untl (xjelb'il)

Tqanil: Tu'n tkub' ttz'ib'ina ti'j ma b'aj xnaq'tzina kyi'j xnaq'wi' ex tu'n tokin k'loj yol ma chi qlonte.

Nxi nyek'in waq'una

Tqanil: Tu'n tyolina tuk'a jun tuk'ila ti'j ma b'aj ttz'ib'ina.

Xnaq'wi' 37- 40

1. K'loj yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a jun txolyol kyuk'a junjun yol toj k'lojyol.

q'inb'il	ch'uy	pwaq	niqach	tx'otx'	xpich'il	ajpakalojtxb'il
----------	-------	------	--------	---------	----------	-----------------

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

2. Ttxolil yol

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kyib'aj sqit jun txolyol tu'n tq'on tumel.

Yekb'il: Nlipin k'wal kyib'aj ab'aj: Tu'n tx-i tka'yin k'wal ja k'wel we'ya.

Tb'anix jun tnam Estambul tb'i _____

Nche'x xjal b'etil toj Estambul _____

Nim toklen jun tnam Estambul _____

At kab'e mu'x tnam kawinqetaq tu'n Estambul. _____

Jun tnam naqchaj ta'ya. _____

Tqanil: Tz'ib'inkub'a k'loj yol tib'aj sqit tu'n tten ttab'il puqyol.

niqach	tjyet	Petin	b'inchet	tb'ant temb'il
--------	-------	-------	----------	----------------

Atza'n El Mirador jun _____ kye mayas ojtxix _____ twitz tx'otx'. Antza ta'ya toj pintze te tnam _____, toj tnam te Paxil. Ajo temb'il lu' antza ta'ya toj plaj jawl te tnam te Petin, toj _____ ttx'otx' México ex Paxil. Nej tjaw _____ El mirador twitz Tikal. Tzmax toj ab'q'i 1926 tej _____ kyu'n qe xjal, me tojxix ab'q'i 1980 kyok tenxix xjal xpich'il ti'j ok ten q'il k'ul mo tz'is ti'jile tu'n kylonte jnixixzin twe'.

3. U'jb'itz

Tqanil: Q'oma juntl tumel ti'j kychwinqel mayas kub' ten toj el Mirador, q'onka jun sqit tjaq'

El Mirador

Atza'n El Mirador jun nim temb'il kye mayas ojtxix tb'ant twitz tx'otx'. Antza ta'ya toj pintze te tnam te Petin, toj tnam te Paxil. Ajo temb'il lu' antza ta'ya toj plaj jawl te tnam te Petin, toj tniqach ttx'otx' México ex Paxil. Nej tjaw b'inchet El mirador twitz Tikal. Tzmax toj ab'q'i 1926 tej jyet kyu'n qe xjal, me tojxix ab'q'i 1980 kyok tenxix xjal xpich'il ti'j ok ten q'il k'ul mo tz'is ti'jile tu'n kylonte jnixixtzin twe'.

O jyet tilb'il mo techb'il kyanq'ib'il xjal toj ex chmo'ntaq kyten kyxim toj amb'il Preclásico medio tu'ntzan at txqan ja toj te chmol kyib' ex ja te okslab'il, temb'il tu'n kyxpo'tzin ex noq ti'chaq txqantl temb'il tu'n t-xi b'inchet noq ti'chaq.

Chichitzan ajpakalojtxb'il, tej b'aj xpich'it toj EL Mirador el jyet jun petin temb'il Danta tb'i. Tej xb'et amb'il el tniky'tzaj qa matij kyja qchman o b'aj b'inchet.

Tqanil: Tu'n ttz'ib'ina ti'j kychwinqel qchman mayas ex qxjalil mayas te ja'lo.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a ti'j qa b'a'n mo mya' b'an tu'n t-xi lekub'aj kyi'j ojtxi temb'il.

Tqanil: Tz'ib'inkub'a kyi'j ojtxi temb'il toj qtanmi te Paxil

B'ib'il 5

B'ixnaq'tz: Xjelil ti'j samulximb'il xnaq'tzb'il

Jun Samulximb'il xnaq'tzb'il atza'n jun nim tx'ipb'il at ja'lo toj qchwinqlal. Ma t-xi qanet te wi'xin te majaxnaq'tzb'il Galileo, Eduardo Suger, ti'j ntzaj tq'o'n samulximb'il xnaq'tzb'il toj majaxnaq'tzb'il, tza'n tu'n t-xi aq'unit ex ti' xnaq'tzb'il ktzajil q'o'n kye xnaq'tzanjtz toj qtaname te Paxil. "Samulximb'il xnaq'tzb'il atzan jun wiq xnaq'tzb'il kye ku'xin te amb'il te ja'lo, tu'n tej xi jaw ch'iy noq attaq toj kychwinqel. Tu'njo lu' nim tajb'en te tumel kyxnaq'tzb'il" chitzan wi'xin te majaxnaq'tzb'il Galileo, Eduardo Suger tej xi xjelin tu'n Miguel Morales y Mario Molina.

"Ja'lo tzun nb'ant tu'n tten qsamulximb'il toj qtxilyolb'il mo yolb'il, toj xk'utz'ib' toj ka'yb'il, etc. ikytzan nmojin ti'j xnaq'tzb'il kye xnaq'tzanjtz ex kye ajxnaq'tzal tu'n tjayet noq tich'aq tu'n token jun paqx te mojil xnaq'tzb'il" chitzan wi'xen te majaxnaq'tzb'il toj tnam te Paxil.

"Ajo lu' jun nim aq'untl kye xnaq'tzanjtz mixti' xi xnaq'tzan ti'j ex kye ajxnaq'tzal, tu'n il ti'j tu'n tb'ant kyu'n qu'n noq b'a'n kyu'n ku'xen xnaq'tzanjtz te ja'lo. Nim tajb'en kye xnaq'tzanjtz te mujb'il xim ti'j t-xilen xnaq'tzb'il. Ajo samulximb'il n-oken que xnaq'tzanjtz tu'n tten tb'anil xnaq'tzb'il toj amb'il te ja'lo. Toj kyq'ab' xnaq'tzanjtz at nim tb'eyil t-xilen tb'anil xnaq'tzb'il qa kyaj"

Ti' ntmojin samulximb'il toj majaxnaq'tzb'il?

Ja'lo atzan jun ttxolil tza'n tu'n qxnaq'tzan, qu'n ja'ku b'ant tu'n tokx qtz'ib'in qb'i tu'n qxnaqtzan toj jotx plaj twitz tx'otx', ikytzan kb'antel tu'n tok mujb'it t-xilen xnaq'tzb'il toj jun temxnaq'tzb'il. Ja'ku b'ant tu'n tokx xnaqtzanjtz toj me noq b'i'ntaq tu'n ti'j b'ixnaq'tz qu'n otaq jayon ti'j toj samulximb'il.

Ti' tu'n tkub' taq'unan ajxnaqtzal ti'j samulximb'il?

Jun nin aq'untl tu'n tkub' taq'unan ti'j, qu'n nim xnaq'tzanjtz nim b'i'n kyu'n ti'j samulximb'il.

Ja'lo jun xnaq'tzanjtz ja'ku b'ant tu'n tokx toj samulximb'il jayol ti'chaq xnaq'tzb'il, tu'n t-xnaq'tzan tib' no alkye amb'il mo qa taj tu'n tnej tu'n txnaq'tzan ti'j xnaq'tzb'il ntzaj q'o'n toj majaxnaq'tzb'il, a t-xilen lu' qa nxnaq'zan tib' ti'j jun b'ixnaq'tz qa taj tu'n tjayon ti'j txqantl t-xilen xnaq'tzb'il noq toj jun jte'b'in taltaqlan.

Ja'lo jun ajxnaq'tzal taj tu'n tkub' t-xnaq'tzan tib' ti'j lu', qu'n noq b'a'n kyu'n xnaq'tzanjtz mo kyaj tu'n kyxnaq'tzan ti'j.

Ti' tmojb'il ktzajil tq'o'n samulximb'il te qxnaq'tzb'il toj qtanam Paxil?

Nimx kmojlil tu'n qch'iy toj qtanam. Ti'tzan nb'aj ja'lo? Qaj kyi'j tb'anil ajxnaq'tzal, qaj tu'n ttx'ixpit tumel xnaq'tzb'il me mlay tx'ixpit noq ikyjo. Atku mixti' b'a'n kyu'n xnaq'tzanjtz aj kyjapon toj majaxnaq'tzb'il, nb'aj lu' qu'n mya' tb'anil xnaq'tzinqe ajxnaq'tzal.

Tu'ntza a samulximb'il jun tb'anil b'e tu'n kyxnaq'tzan ajxnaq'tzal kyib' te jotx twitz qtanam, tu'n at nim tb'eyil wiq k'uxb'il antzaj tq'o'n qe.

B'a'n mo mya' b'an tu'n qxnaq'tzan q'ib qjunalx?

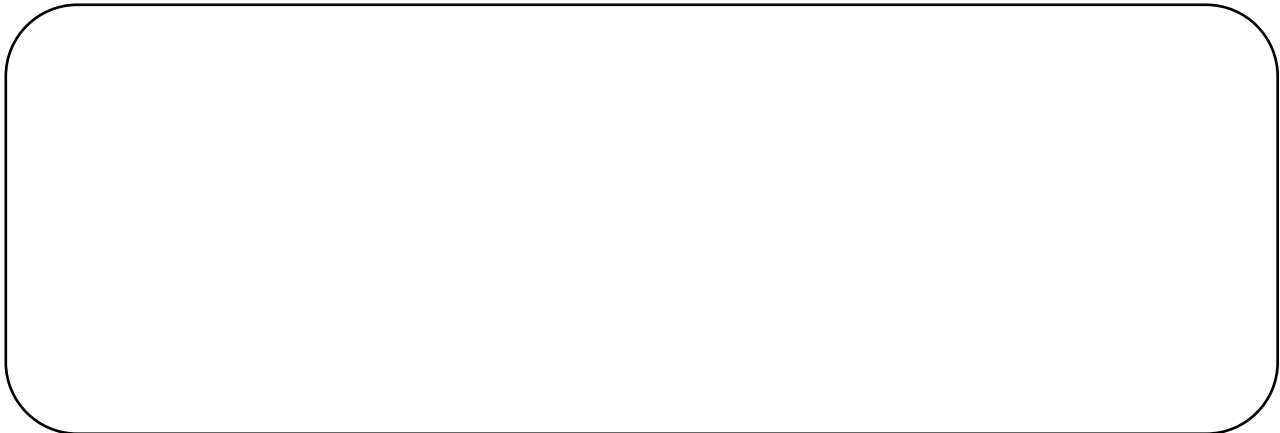
B'a'n toj nwitz, qu'n ja'lo jun xnaq'tzanjtz taj tekuxix tumel t-xnaq'tzb'il, qa taj tu'n t-xnaq'tzan tib' ti'jjo taj, ja'ku b'ant. Qa k'wel tb'inchin ikyjo nim kmojlil ti'jx qu'n a tajxix te ex nim kb'antil tu'n.

<http://www.americalearningmedia.com/edicion-021/242-entrevistas/3491-la-educacion-virtual-representa-un-cambio-en-el-rol-del-docente>

Aq'untl:

Tqanil: Kab'chaq kyb'aj xnaq'tzanjtz tu'n t-xi kyq'uma'n ti'j aq'untl tu'n t-xi aq'unet ti'j xnaq'tzb'il ti'j samulximb'il.

Tqanil: Toj swej chiky'b'inkyb'a ti' mojb'il ntzaj tq'o'n samulximb'il qe.

USAID Leer y Aprender
Sitio en internet: www.usaidlea.org